

Joanna MORMUL

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

joanna.mormul@uj.edu.pl

CELE POLITYKI ZAGRANICZNEJ SAHARYJSKIEJ ARABSKIEJ REPUBLIKI DEMOKRATYCZNEJ W KONTEKŚCIE UWARUNKOWAŃ MIĘDZYNARODOWYCH W REGIONIE MAGHREBU¹

ABSTRACT **The Foreign Policy Objectives of the Sahrawi Arab Democratic Republic in the Context of International Conditions in the Maghreb Region**

The Sahrawi Arab Democratic Republic (SADR), founded in February 1976 in the territory of the former Spanish Sahara, belongs today to the so-called unrecognised states category that do not meet all the criteria of the statehood. In the case of the SADR, it enjoys the recognition of several dozen UN members, as well as the most important international regional organisation on the continent – the African Union, however, the Sahrawi government controls only about 20% of the territory it claims rights for. Therefore, the axis of the SADR foreign policy is the constant struggle for international recognition, together with the attempts to exert indirect pressure on Morocco, which could persuade it to adopt the Sahrawi resolution to the protracted conflict over Western Sahara. Both of these goals seem increasingly distant, due to the events of the last three years: the Guerguerat crisis that ended the ceasefire between the POLISARIO Front and Moroccan forces, the decision of the administration of President Donald Trump to open a US consulate in the city of Dakhla in the Moroccan-controlled territory contested by the SADR, and the change in the position of the Spanish government – currently expressing support for the Moroccan plan for Western Sahara autonomy. The article is an attempt to analyse the foreign policy of an unrecognised state such as the Sahrawi

¹ Artykuł został napisany w ramach projektu badawczego sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (NCN) przyznanych na podstawie decyzji numer: DEC-2017/25/B/HS5/00958.

Arab Democratic Republic in the context of international conditions in the region (in this case Maghreb), challenges it faces and the possibility of achieving its goals. The paper is largely based on qualitative data collected during field research over the years 2016-2023 conducted during study visits to Algeria and Spain.

Keywords: Sahrawi Arab Democratic Republic, foreign policy, unrecognised state, Morocco, POLISARIO Front

Słowa kluczowe: Saharyjska Arabska Republika Demokratyczna, polityka zagraniczna, państwo nieuznawane, Maroko, POLISARIO

SAHARYJSKA ARABSKA REPUBLIKA DEMOKRATYCZNA I NIEDOKOŃCZONA DEKOLONIZACJA – WPROWADZENIE

Saharyjska Arabska Republika Demokratyczna (SARD) została powołana do życia 27 lutego 1976 roku w Bir Lehlu² w trakcie trwającego wówczas od kilku miesięcy konfliktu pomiędzy siłami Maroka i Mauretanii a Frontem POLISARIO – reprezentantem ludności Saharawi³ zamieszkującej terytorium byłej hiszpańskiej kolonii, Sahary Hiszpańskiej (*Sáhara Española*)⁴. Konflikt rozpoczął się w konsekwencji wydarzeń z 6 listopada 1975 roku.

Tego dnia na terytorium Sahary Hiszpańskiej – które wówczas, mimo presji międzynarodowej wywieranej na rząd w Madrycie, wciąż nie zostało zdekolonizowane – wkroczyły tysiące Marokańczyków (głównie cywili, którym towarzyszyły oddziały marokańskiego wojska) w ramach tzw. Zielonego Marszu⁵. Zielony Marsz, ogłoszony przez króla Maroka Hassana II w październiku 1975, trwał raptem cztery dni, niemniej jednak jego skutki odczuwalne są do dziś. W konsekwencji 14 listopada 1975

² Miasto na terytorium Sahary Zachodniej na obszarze znajdującym się pod kontrolą sił Frontu POLISARIO.

³ Front POLISARIO (*Frente Popular por la Liberación de Saquía el Hamra y Río de Oro*) został utworzony 10 maja 1973 roku. Jego głównym celem była walka zbrojna z hiszpańskim kolonizatorem, niemniej w czasie drugiego kongresu tej organizacji w 1974 wskazano także na cały szereg haseł socjalistycznych oraz idei demokratycznych, jak również takich jak: antykolonializm, antytrybalizm, antyfeudalizm, równouprawnienie kobiet czy panarabizm. Wobec bierności oddziałów hiszpańskich pozostających na terytorium Sahary Zachodniej Front POLISARIO chwycił za broń, stając się tym samym jedyną siłą walczącą z wojskami marokańskimi i mauretańskimi. Od 1975 roku jest uznawany przez ONZ za jedynego reprezentanta ludności Saharawi. A. Kosidło, *Sahara Zachodnia. Fiasko dekolonizacji czy sukces podboju 1975-2011*, Gdańsk 2012, s. 37-53; H. Chograni, *The Polisario Front, Morocco, and the Western Sahara Conflict*, Arab Center Washington DC, 22 VI 2021, [online] <https://arabcenterdc.org/resource/the-polisario-front-morocco-and-the-western-sahara-conflict/>, 12 VIII 2023.

⁴ W latach 1884-1958 hiszpańska kolonia zamorska, a następnie w okresie 1958-1976 jedna z prowincji Hiszpanii.

⁵ W historiografii Saharawi jest to tzw. Czarny Marsz.

roku podpisano tzw. układy madryckie, które *de facto* kończyły z hiszpańską administracją na terytorium Sahary Zachodniej, nad którym zarząd został przekazany Maroko i Mauretanii⁶. Aktywną fazę rozgorzałego w następstwie tych decyzji konfliktu zbrojnego zakończyło porozumienie o zawieszeniu broni, podpisane przez Maroko oraz Front POLISARIO⁷. Weszło w życie 6 września 1991 roku⁸. Nie rozwiązało ono jednak kwestii zachodniosaharyjskiej ani samego konfliktu. Obecnie terytorium Sahary Zachodniej jest uznawane przez Organizację Narodów Zjednoczonych za terytorium niesamodzielne (*non-self-governing territory*), czyli takie, które na mocy Artykułu XI Karty Narodów Zjednoczonych podlega dekolonizacji. Lista terytoriów niesamodzielnych jest przygotowywana przez ONZ od 1946, a Sahara Zachodnia znajduje się na niej od 1963 jako terytorium niesamodzielne największe pod względem powierzchni⁹.

Część kontrolowaną przez siły POLISARIO oraz tę okupowaną przez Maroko oddziela liczący 2720 km piaskowy wał wraz z umocnieniami, wzniesiony przez Maroko w kilku etapach w latach 80. XX wieku, jeszcze w trakcie trwania konfliktu zbrojnego. Zajmowana przez SARD wschodnia część terytorium Sahary Zachodniej (ok. 20%) to głównie tereny pustynne, które charakteryzują się bardzo trudnymi warunkami naturalnymi i stanowią spore wyzwanie dla stałego osadnictwa. Z kolei obszar znajdujący się pod władzą Maroka nie tylko zawiera w sobie całą linię wybrzeża (1100 km) z dostępem do Oceanu Atlantyckiego, w tym atrakcyjne nadmorskie plaże i wody obfitujące w różne gatunki ryb, ale i obszary bogate w surowce mineralne, między innymi jedne z największych na świecie złóż fosforytów, niezbędnych przy produkcji nawozów¹⁰. W wyniku przedłużającego się nierozwiązanego konfliktu o Saharę Zachodnią – o czym również należy wspomnieć i co jest istotne z punktu widzenia realizacji podstawowych funkcji państwa przez SARD – ponad 170 tysięcy Saharawi¹¹ żyje obecnie na uchodźstwie w południowo-zachodniej Algierii, w obozach dla uchodźców w okolicach miasta Tindouf, które stały się również centrum życia politycznego Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej¹².

⁶ Oficjalnie Hiszpanie wycofali się z terytorium Sahary Zachodniej 28 lutego 1976 roku. A. Kosidło, *Sahara Zachodnia. Fiasko dekolonizacji...*, s. 45-48.

⁷ Mauretania wycofała się z konfliktu już wcześniej – w 1979 roku, podpisując porozumienie pokojowe z Frontem POLISARIO.

⁸ A. Kosidło, *Sahara Zachodnia. Fiasko dekolonizacji...*, s. 102-103.

⁹ *The United Nations and Decolonization. Non-Self-Governing Territories*, United Nations, 4 VIII 2023 (updated), [online] <https://www.un.org/dppa/decolonization/en/nsrgt>, 11 VIII 2023.

¹⁰ H. Chograni, *The Polisario Front, Morocco...*

¹¹ Na podstawie wyników badań misji eksperckiej UNHCR, która przebywała w obozach w styczniu 2018 roku, stan liczebny populacji Saharawi określono na 173 600 osób. W liczbie tej nie uwzględniono Saharyjczyków mieszkających poza obozami, w tym studentów sahararyjskich powyżej 18. roku życia, którzy studiują za granicą. *Sabrawi Refugees in Tindouf, Algeria: Total In-Camp Population. Official Report*, UNHCR, III 2018, Centro de Estudos do Sahara Occidental da USC, [online] https://www.usc.gal/export9/sites/webinstitucional/gl/institutos/ceso/descargas/UNHCR_Tindouf-Total-In-Camp-Population_March-2018.pdf, 14 IX 2021.

¹² O problemach przedłużającego się uchodźstwa sahararyjskiego na terytorium Algierii zob. więcej: J. Mormul, *Hijos de las nubes i 45 lat marzeń. Uchodźcy Saharawi na terytorium Algierii*, „Politeja” 2021, tom 18, nr 6(75), s. 159-182.

Ze względu na, między innymi, długość swego trwania, brak możliwości znalezienia szybkiego i trwałego rozwiązania oraz pewnego rodzaju peryferyjność konfliktu o Saharę Zachodnią w ostatnich dekadach zazwyczaj nie pojawiał się zbyt często w światowych mediach, a społeczność międzynarodowa już dawno się z nim oswoiła, lecz mimo to, począwszy od 2017, kwestia zachodniosaharyjska zaczęła zyskiwać więcej uwagi. Przede wszystkim ze względu na fakt, iż w styczniu tego roku Maroko dołączyło do grona członków Unii Afrykańskiej (UA) – jedynej organizacji regionalnej zrzeszającej (po przyjęciu Maroka) wszystkie państwa kontynentu afrykańskiego, mimo że w listopadzie 1984 opuściło szeregi Organizacji Jedności Afrykańskiej (OJA), protoplastki UA, w geście protestu przeciwko zaproszeniu do niej SARD.

W listopadzie 2020 roku nierozwiązany problem Sahary Zachodniej po raz kolejny dał o sobie znać, kiedy zaczęło dochodzić do regularnej wymiany ognia między siłami marokańskimi oraz oddziałami Frontu POLISARIO: najpierw w Guerguerat, a potem w kilku innych miejscach wzdłuż linii rozejmowej dzielącej terytorium Sahary Zachodniej na część kontrolowaną przez Maroko i tę kontrolowaną przez SARD¹³. W konsekwencji tych zajęć Front POLISARIO oficjalnie zerwał trwające od ponad 30 lat zawieszenie broni, obwiniając siły marokańskie o wtargnięcie do strefy buforowej w pobliżu Guerguerat, swoistej ziemi niczyjej, nad którą nadzór zgodnie z zawartymi porozumieniami sprawuje Misja Narodów Zjednoczonych na rzecz Referendum w Saharze Zachodniej – MINURSO (*Mission des Nations Unies pour l'Organisation d'un Référendum au Sahara Occidental*)¹⁴. Odtąd konflikt, choć o niskiej intensywności, rozgorzał na nowo. Choć wkroczenie przez siły marokańskie do strefy buforowej i podjęcie tam działań siłowych może być uznane za bezpośrednią przyczynę zerwania zawieszenia broni przez Front POLISARIO, prawdopodobnie nie bez znaczenia były (i są również obecnie) nastroje panujące wśród samych Saharyjczyków, szczególnie ludzi młodych. Władze SARD już od dłuższego czasu musiały mierzyć się z narastającą frustracją osób od urodzenia mieszkających w obozach dla uchodźców, rozczarowanych brakiem rezultatów procesu pokojowego prowadzonego pod egidą ONZ i zainteresowanych poszukiwaniami militarnego

¹³ *Fears Grow of New Western Sahara war between Morocco and Polisario Front*, Reuters, 13 XI 2020, [online] <https://www.reuters.com/article/us-morocco-westernsahara-idUSKBN27T15S>, 6 VIII 2023.

¹⁴ Marokańczycy przeprowadzali tam operację mającą na celu usunięcie saharystycznych protestujących, którzy blokowali główną drogę lądową prowadzącą z Maroka przez Saharę Zachodnią do Mauretanii, sprzeciwiając się w ten sposób rozbudowie bardzo ważnego z gospodarczego punktu widzenia (połączenie lądowe łączące Maroko i Mauretanię) szlaku komunikacyjnego, który prowadził przez strefę buforową znajdującą się – na mocy porozumienia wojskowego z 1997 roku między Królewskimi Siłami Zbrojnymi Maroka, Siłami Zbrojnymi Frontu POLISARIO oraz MINURSO – pod kontrolą sił międzynarodowych. *Military Agreement no. 1 between the Royal Moroccan Army and MINURSO on the one side and the Frente POLISARIO Military Forces and the MINURSO on the other side*, XII 1997, [Not published by the United Nations, but mentioned in paragraph 18 of the Report of the Secretary-General to the Security Council S/1998/35], Centro de Estudios do Sahara Occidental da USC, [online] <https://www.usc.es/export9/sites/webinstitucional/gl/institutos/ceso/descargas/Military-Agreement-1.pdf>, 12 VIII 2023.

rozwiązania konfliktu, a przynajmniej podjęciem działań dających perspektywę na jakąkolwiek zmianę sytuacji¹⁵.

ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE I METODOLOGICZNE

Celem artykułu jest analiza uwarunkowań polityki zagranicznej Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej oraz identyfikacja jej celów. W związku z tym autorka stawia dwie hipotezy badawcze, które poddawane są weryfikacji w tekście: 1. Cele polityki zagranicznej SARD zarysowane w konstytucji są w rzeczywistości znacznie ograniczone ze względu na uwarunkowania zewnętrzne (międzynarodowe) obiektywne; 2. Na kształt prowadzonej przez SARD polityki zagranicznej oraz możliwość realizacji zakładanych przez nią celów w największym stopniu mają wpływ uwarunkowania zewnętrzne obiektywne. Uwarunkowania zewnętrzne (międzynarodowe) obiektywne polityki zagranicznej wskazane zostały w typologii uwarunkowań polityki zagranicznej państwa zaproponowanej przez Ryszarda Ziębę (Rysunek 1).

Rysunek 1. Zestawienie uwarunkowań polityki zagranicznej państwa

Wewnętrzne	Zewnętrzne (międzynarodowe)
Obiektywne <ol style="list-style-type: none"> 1. Środowisko geograficzne państwa 2. Potencjał ludnościowy 3. Potencjał gospodarczy i naukowo-techniczny 4. System społeczno-polityczny 	Obiektywne <ol style="list-style-type: none"> 1. Trendy ewolucji najbliższego danemu państwu środowiska międzynarodowego 2. Pozycja danego państwa w systemie stosunków i ról międzynarodowych 3. Struktura i zasięg umownych powiązań międzynarodowych państwa oraz obowiązujące prawo międzynarodowe
Subiektywne <ol style="list-style-type: none"> 1. Percepcja środowiska międzynarodowego przez własne społeczeństwo i państwo oraz postawy społeczne wobec innych państw i narodów 2. Koncepcje polityki zagranicznej 3. Jakość i aktywność własnej służby zagranicznej oraz dyplomacji 	Subiektywne <ol style="list-style-type: none"> 1. Międzynarodowa percepcja danego państwa i narodu oraz oczekiwania i wymagania stawiane danemu państwu przez inne państwa 2. Koncepcje polityki zagranicznej innych państw 3. Jakość oraz aktywność służby zagranicznej i dyplomacji innych państw

Źródło: R. Zięba, *Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa*, [w:] *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. R. Zięba, Toruń 2005, s. 20.

¹⁵ A. Dworkin, *North African Standoff: How the Western Sahara Conflict is Fuelling New Tensions between Morocco and Algeria*, European Council on Foreign Relations, 8 IV 2022, [online] <https://ecfr.eu/publication/north-african-standoff-how-the-western-sahara-conflict-is-fuelling-new-tensions-between-morocco-and-algeria/>, 12 VII 2023; R. Fabiani, *Getting Diplomacy Back on Track in Western Sahara*, International Crisis Group, 5 XI 2021, [online] <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/western-sahara/getting-diplomacy-back-track-western-sahara>, 22 VII 2022. Podobne informacje przekazano autorce w czasie wizyty w saharijskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych w obozie Rabouni już w 2016 roku: *Wywiad z Hamdi Buehą, sekretarzem generalnym Ministerstwa Spraw Zagranicznych SARD oraz Mohamedem Hammadim z Departamentu Europy i Świata Arabskiego MSZ SARD*, obóz Rabouni, Algieria, V 2016.

Po krótkim wprowadzeniu w kwestię zachodniosaharyjską oraz zarysowaniu założeń teoretycznych i metodologicznych omówione zostaną cele polityki zagranicznej SARD, a następnie jakość i aktywność jej służby zagranicznej oraz dyplomacji. We wspomnianej typologii Zięby stanowią one jedno z uwarunkowań wewnętrznych subiektywnych. Ich analiza pomoże w lepszym zrozumieniu specyfiki praktyki funkcjonowania polityki zagranicznej SARD, która jest państwem nieuznanym (cieszy się uznaniem jedynie kilkudziesięciu państw – członków ONZ). Ostatnią część artykułu poświęcono analizie zmian w środowisku międzynarodowym bliskim SARD jako czynników, które mają największy wpływ na realizowanie przez nią swojej polityki zagranicznej i jej rozwój w najbliższym czasie. Jest to *de facto*, zgodnie z przyjętą typologią, analiza uwarunkowań zewnętrznych obiektywnych; szczególnie pierwszego z nich, skoncentrowanego na ewolucji trendów międzynarodowych.

Analiza została przeprowadzona na poziomie podmiotu międzynarodowego. Na potrzeby artykułu przyjęto założenie, że polityka zagraniczna państwa nieuznanego może być analizowana w taki sam sposób jak polityka zagraniczna podmiotów państwowych, a tym samym pominięto, choćby ze względu na ograniczenia związane z objętością artykułu, próbę rozstrzygnięcia, czy SARD jako państwo nieuznanie¹⁶ jest podmiotem prawa międzynarodowego. Wzięto również pod uwagę konieczność uwzględnienia roli idei w procesie analizy polityki zagranicznej, co łączy się z nakładającymi się na siebie różnymi sferami interesów danego państwa, w których kwestie idei często bywają uwypuklane. Zastosowany został także trójpodział map interesów państwa, pomocny w analizie polityki zagranicznej: 1. Rozkład interesów materialnych (kwestie ekonomiczne); 2. Układ interesów emocjonalnych (rozróżnienie wrogów i przyjaciół); 3. Rozłożenie interesów sentymentalnych (kwestie wynikające z zasłóści historycznych). Po głębszej refleksji daje on interesujący wgląd w idee przyświecające kształtowaniu polityki zagranicznej SARD, której prezentowana na zewnątrz polityczna narracja wydaje się częściej hołdować interesom emocjonalnym i sentymentalnym, nawet jeśli same cele rzeczowej polityki są bardzo pragmatyczne i uwzględniają w dużym stopniu interesy materialne państwa (nieuznanego)¹⁷.

W tej części, wciąż mając na uwadze wspomnianą typologię uwarunkowań polityki zagranicznej, należy również nadmienić o pewnych kontrowersjach związanych z samym ustrojem politycznym Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej (czwarte z uwarunkowań wewnętrznych obiektywnych wskazuje na system społeczno-polityczny). Ustrój polityczny SARD – mimo iż, co podkreślają sami Saharyjczycy, jest ustrojem przejściowym wymuszonym specyficzną sytuacją saharijskiej państwowości¹⁸ i w swym założeniu ma się zmienić wraz z odzyskaniem przez SARD kontroli nad całością terytorium państwowego oraz uzyskaniem uznania międzynarodowego – można najłagodniej określić jako demokrację partycypacyjną (uczestniczącą). Jako taka

¹⁶ A właściwie uznawane tylko częściowo.

¹⁷ B. Sajduk, *Tradycyjne metody analizy polityki zagranicznej*, [w:] *Podmiotowość geopolityczna. Studia nad polską polityką zagraniczną*, red. K. Szczerski, Warszawa 2009, s. 78-80.

¹⁸ Nie zmienia to faktu, iż ta „tymczasowość ustrojowa” trwa już kilkadziesiąt lat.

jest różnie interpretowana. Od dawna pojawiają się głosy krytyczne (niekoniecznie marokańskie), według których w obecnym kształcie SARD nie spełnia standardów ustroju demokratycznego. Front POLISARIO, choć formalnie nie jest partią polityczną, a ruchem narodowyzwoleniczym (i jako taki jest uznany na arenie międzynarodowej za reprezentanta ludności Saharawi), w praktyce funkcjonuje jak partia, a sam system polityczny jak ustrój jednopartyjny¹⁹. Na czele SARD stoi prezydent, a funkcję tę sprawuje, zgodnie z Konstytucją Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej z 2015²⁰, *ex officio* sekretarz generalny Frontu POLISARIO, wybierany na trzyletnią kadencję w trakcie kongresu generalnego Frontu POLISARIO w tajnym i bezpośrednim głosowaniu (art. 51 Konstytucji SARD)²¹. Od lipca 2016 roku prezydentem SARD jest Brahim Ghali, który w przeszłości pełnił funkcje ambasadora SARD w Algierii oraz w Hiszpanii, a w styczniu 2023 ponownie został wybrany na to stanowisko²².

Artykuł oparty jest w dużym stopniu na danych jakościowych zebranych podczas badań terenowych w latach 2016-2023 prowadzonych w trakcie kilku wizyt badawczych w Algierii (głównie w stolicy państwa, Algierze, oraz w obozach dla uchodźców saharajskich w okolicy miasta Tindouf, ale także w Oranie czy Annabie) i Hiszpanii – w Madrycie; Salamance, Valladolid (Kastylija i León); Vitorii-Gasteiz i Bilbao (Kraj Basków); oraz Las Palmas de Gran Canaria (Wyspy Kanaryjskie). Rozmowy oraz wywiady odbywały się w języku hiszpańskim, francuskim, a także (w mniejszym stopniu) angielskim. Część rozmówców prosiła o zachowanie anonimowości. W ramach badań wykorzystano przede wszystkim metody badań jakościowych (wywiady pogłębione, częściowo ustrukturyzowane, rozmowy nieformalne oraz obserwacje – zarówno jawne, jak i niejawne, uczestniczące i nieuczestniczące). Ponadto dokonano krytycznej analizy jakościowej literatury przedmiotu, oficjalnych dokumentów oraz materiałów medialnych (głównie prasowych). Wykorzystano także metodę historyczną i elementy analizy dyskursu. Tam, gdzie było to możliwe, informacje były sprawdzane w więcej niż jednym źródle.

CELE POLITYKI ZAGRANICZNEJ SARD

Cele polityki zagranicznej Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej definiuje w całości poświęcony temu zagadnieniu artykuł 24 Konstytucji SARD z 2015 roku. Identyfikuje on pięć celów. W kolejności, w jakiej występują one w tekście²³, są to:

¹⁹ A. Wilson, *Democratising Elections without Parties: Reflections on the Case of the Sahrawi Arab Democratic Republic*, „The Journal of North African Studies” 2010, vol. 15, no. 4, s. 423-438.

²⁰ Najnowsza obowiązująca wersja saharajskiej konstytucji została przyjęta na 14. Kongresie Frontu POLISARIO, który obradował w dniach 16-20 grudnia 2015 roku.

²¹ *The Constitution of the Sahrawi Arab Democratic Republic. Adopted by the 14th Congress of the Frente POLISARIO, 16-20 December 2015*, ICT Policy Africa, [online] <https://ictpolicyafrica.org/en/document/inyr7udq57b?page=1>, 5 VIII 2023.

²² *Re-election of Brahim Ghali as Secretary General of the Polisario Front*, Sahara Press Service, 20 I 2023, [online] <https://www.spsrasd.info/news/en/articles/2023/01/20/43745.html>, 10 VIII 2023.

²³ W artykule Konstytucji wymienione są od myślników, bez numeracji.

1. Obrona uzasadnionych praw ludności Saharawi do niepodległości i do odzyskania suwerenności narodowej nad całym terytorium państwowym²⁴; 2. Wspieranie praw narodów do samostanowienia; 3. Przyczynianie się do urzeczywistnienia jedności Maghrebu, w którym SARD będzie zajmować należne jej miejsce; 4. Wspieranie Unii Afrykańskiej w jej wysiłkach na rzecz konsolidacji stabilności politycznej w Afryce oraz osiągnięcia kompletności gospodarczej między jej państwami członkowskimi; 5. Ustanowienie międzynarodowego pokoju i stabilności oraz przyczynianie się do rozwoju gospodarczego i społecznego narodów świata w oparciu o sprawiedliwość i równość²⁵.

Jak łatwo zauważyć, cele te, oprócz pierwszego, są dość ogólne w swym wydzźwięku. Mimo iż wynikają wprost z tekstu ustawy zasadniczej, to wydaje się, że stanowią raczej pewną projekcję polityczną kierownictwa SARD połączoną z zarysowaniem ewentualnej roli Sahary Zachodniej w regionie oraz, szerzej rzecz ujmując, w środowisku międzynarodowym. Mają również charakter aksjologiczny, można z nich bowiem wywnioskować, jakie wartości przyświecają nie tylko saharyjskiej polityce zagranicznej, ale również samej saharyjskiej państwowości. Niemniej jednak już dość pobieżna refleksja nad praktyką polityczną SARD na arenie międzynarodowej wskazuje, że do trzech podstawowych celów jej polityki zagranicznej zaliczyć można przede wszystkim: 1. starania o uzyskanie uznania międzynarodowego, w tym w pierwszej kolejności utrzymanie liczby państw, które już uznają SARD, w drugiej zaś powiększenie ich grona²⁶; 2. rozwiązanie konfliktu o Saharę Zachodnią poprzez referendum niepodległościowe; 3. niepodległość Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej w granicach dawnej kolonii hiszpańskiej – Sahary Hiszpańskiej, czyli suwerenność nad całym terytorium państwowym, do którego SARD rości sobie prawa. Ostatni z nich może być uważany za cel nadrzędny deklarowany przez kierownictwo SARD, któremu *de facto* podporządkowane są pierwszy i drugi. Oddaje on również w największym stopniu pierwszy z celów polityki zagranicznej wskazywanych w Konstytucji Republiki.

Warto też zwrócić uwagę na czwarty zawarty w niej cel, nawiązujący do Unii Afrykańskiej. Przynależność i aktywny udział w pracach tej organizacji, podobnie jak jej poprzedniczki OJA, nawet mimo faktu, iż nie wszystkie państwa członkowskie UA uznają zachodniosaharyjską państwowość, jest jednym z większych sukcesów międzynarodowych Frontu POLISARIO i dużym wsparciem dla wszelkich dyplomatycznych wysiłków SARD na kontynencie afrykańskim. Wydaje się to tym bardziej warte podkreślenia, że ograniczenie realizowanych przez SARD celów polityki zagranicznej jedynie do wysiłków zmierzających do egzekwowania praw ludności Saharawi do samostanowienia, poprzez uznanie międzynarodowe państwowości saharyjskiej w granicach kolonialnych,

²⁴ “[...] *national sovereignty over the entire national territory* [...]”

²⁵ Tłum. aut. z języka angielskiego. *The Constitution of the Sabrawi Arab Democratic Republic...*

²⁶ Pod koniec 2022 roku Saharyjska Arabska Republika Demokratyczna była uznawana przez 47 ze 193 państw świata; kolejne 36 w przeszłości uznawały SARD, ale zdążyły „zamrozić” lub „wycofać” swoje uznanie (formalnie taki krok stoi w sprzeczności z prawem międzynarodowym, które stanowi, że raz wyrażonego uznania nie można cofnąć); 1 państwo uznawało SARD, ale przestało istnieć (Jugosławia). *SADR Recognitions*, Centro de Estudos do Sahara Occidental da USC, [online] https://www.usc.es/en/institutos/ceso/RASD_Reconocimientos.html, 16 VIII 2023.

jest co do zasady podyktowane słabą pozycją międzynarodową SARD – dość oczywistą w sytuacji dysponowania jedynie częściowym uznaniem własnej państwowości. Członkostwo w najważniejszej regionalnej organizacji międzynarodowej na kontynencie afrykańskim niewątpliwie stanowi duże oparcie dla wysiłków dyplomatycznych Frontu POLISARIO, nawet jeśli po przyjęciu do Unii Afrykańskiej Maroka dochodzi do mniej lub bardziej oficjalnych prób osłabiania bądź uniemożliwiania takiej aktywności.

W tej sytuacji funkcję saharyjskiego głosu na arenie międzynarodowej pełnią przede wszystkim władze w Algierze. Praktycznie od momentu powołania do życia Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej Algieria postrzegana jest jako państwo-patron saharyjskiej *de facto* państwowości. Jak ujął to Mohamed Larbi Ould Khelifa, przewodniczący algierskiego Ludowego Zgromadzenia Narodowego (*Assemblée populaire nationale*): *Poparcie Algierii dla kwestii saharyjskiej wynika z zasad stojących u podstaw jej polityki zagranicznej*²⁷. Od czasów algierskiej wojny o niepodległość przyświecają jej dwie zasady: obrona integralności terytorialnej i suwerenności oraz obrona prawa narodów do samostanowienia. W konsekwencji problem Sahary Zachodniej zawsze był postrzegany przez Algier jako konflikt dekolonizacyjny, za którego rozwiązanie odpowiedzialna jest społeczność międzynarodowa. W oficjalnych wypowiedziach polityków algierskich, jak i w rozmowach z badaczami algierskimi, podkreślany jest również fakt, iż poparcie udzielane sprawie zachodniosaharyjskiej nigdy nie miało dla Algierii podłoża ekspansjonistycznego. Słynna jest zresztą wypowiedź nieżyjącego już algierskiego prezydenta Abdelaziza Boutefliki z 2007 roku: *jeśli Saharawi zadecydują, że Sahara Zachodnia ma być kontrolowana przez Maroko, pierwsze listy gratulacyjne napłyną z Algierii*²⁸.

Polityczne zaangażowanie Algierii w konflikt zachodniosaharyjski, w tym dość jednoznaczna postawa, ma jednak niezmiennie duże konsekwencje dla jej polityki zagranicznej. W czasach zimnej wojny Algier cieszył się reputacją stolicy – mekki antykolonialnych rewolucjonistów, a sama Algieria mimo świeżo uzyskanej niepodległości uznawana była za jedno z najważniejszych tzw. państw niezaangażowanych, wspierające wiele z ówczesnych ruchów narodowowyzwoleńczych i rewolucyjnych w Afryce i Ameryce Łacińskiej²⁹. W pozimnowojennej rzeczywistości oraz w obliczu poważnych

²⁷ *Le soutien de l'Algérie à la lutte du peuple sahraoui repose sur les principes de sa politique extérieure* – tłum. aut. Źródło w materiałach otrzymanych z Centrum Informacji Saharyjskiej w Algierze. Cytat dostępny również na stronie Sahara Press Service, 3 VIII 2015, [online] <https://www.spsrasd.info/news/spsarchive/fr/node/4274>, 3 VIII 2023.

²⁸ L. Thieux, *Algerian Foreign Policy towards Western Sahara*, [w:] *Global, Regional and Local Dimensions of Western Sahara's Protracted Decolonization. When a Conflict Gets Old*, red. R. Ojeda-García, I. Fernández-Molina, V. Veguilla, New York 2017, s. 122-123 (cyt. z języka angielskiego, tłum. aut.); *Wywiad z dr. Saïdem Ayachi, przewodniczącym Algierskiego Narodowego Komitetu Solidarności z narodem Saharawi (Le Comité national algérien de solidarité avec le peuple sahraoui)*, Algier, V 2023.

²⁹ A. Szeptycki, *Algieria: wrota do Afryki*, [w:] *Kuba i Afryka. Sojusz dla rewolucji*, red. M.F. Gawrycki, W. Lizak, Warszawa 2006, s. 209-232. Np. w latach 60. XX wieku Algieria dozbierała Erytrejski Front Wyzwolenia (Eritrean Liberation Front, ELF), który podjął walkę z cesarskim rządem Etiopii po zerwaniu przez Addis Abebę w 1962 roku umowy federacyjnej i aneksji terytorium erytrejskiego. R. Kłosowicz, J. Mormul, *Erytrea i jej wpływ na sytuację polityczną w Rogu Afryki*, Kraków 2018, s. 44-47.

problemów wewnętrznych (wojna domowa trwająca w Algierii w latach 1991-2001, tzw. „Czarna dekada”) wsparcie sprawy saharyjskiej nie ułatwiało ułożenia sobie relacji z najsilniejszym z algierskich sąsiadów, tj. Marokiem, które zresztą po dziś dzień są, najłagodniej rzecz ujmując, mocno skomplikowane³⁰. Dodatkowo stanowisko Algierii daje Maroku podstawę do wykorzystywania jednego z głównych argumentów w jego narracji przeciwko uznaniu zachodniosaharyjskiej państwowości – mianowicie oskarżeniom, że SARD jest jedynie marionetką w algierskich rękach, której ośrodek decyzyjny znajduje się w rzeczywistości w Algierze, co z kolei skłania Rabat do promowania tezy, że rozwiązanie sporu o Saharę Zachodnią jest możliwe jedynie poprzez bezpośrednie negocjacje marokańsko-algierskie.

Takie argumenty są kategorycznie odrzucane zarówno przez władze Algierii, jak i Front POLISARIO³¹. Nie zmienia to jednak faktu, że w kontekście prowadzonej przez SARD polityki zagranicznej to właśnie w Algierze ulokowano najważniejszą saharyjską placówkę dyplomatyczną (o statusie ambasady), w reprezentacyjnej willi przy jednej z głównych ulic w centrum algierskiej stolicy, rue Franklin Roosevelt³². W niewielkiej odległości od niej, na rue Didouche Mourad, funkcjonuje również Misja Saharyjska w Algierze – Centrum Informacji (*Mission Sahraouie – Alger – Centre d'Information Martyr Mohamed Fadel Ismael*), od 2004 roku nosząca imię Mohameda Fadela Ismaela, czyli saharyjskiego polityka, członka Frontu POLISARIO i wieloletniego pracownika saharyjskiej służby dyplomatycznej, pełniącego funkcję między innymi przedstawiciela SARD we Francji i Szwecji oraz ambasadora SARD w Addis Abebie, a także stałego przedstawiciela przy Unii Afrykańskiej. Instytucja ta stanowi rodzaj saharyjskiego centrum prasowego i kulturowego w stolicy Algierii, a jej pracownicy zajmują się również archiwizacją informacji na temat SARD, Frontu POLISARIO i ludności Saharawi, które ukazują się w różnego rodzaju mediach – algierskich i zagranicznych³³.

SAHARYJSKA DYPLOMACJA

Zgodnie z artykułami 57 i 58 Konstytucji SARD najważniejszą rolę w prowadzeniu polityki zagranicznej Republiki odgrywa jej prezydent, w którego gestii pozostaje kierowanie nią i decydowanie o jej programach działania, przyjmowanie listów uwierzytelniających

³⁰ A. Dworkin, *North African Standoff...*

³¹ *Wywiad z prof. Smailem Debechem*, Université d'Alger 3, Alger, V 2023. P. de Orellana, *Struggles over Identity in Diplomacy. 'Commie Terrorists' contra 'Imperialists' in Western Sahara*, „International Relations” 2015, vol. 29, no. 4, s. 483. Drugim kluczowym argumentem używanym przez władze w Rabacie przeciwko SARD i Frontowi POLISARIO są oskarżenia o powiązania z szeregiem organizacji terrorystycznych działających w regionie Maghrebu i na Bliskim Wschodzie. Według Pablo de Orellana Rabat odniósł częściowy sukces w tej materii, używając tego argumentu w kontekście wojny z terroryzmem i relacji Maroka ze Stanami Zjednoczonymi czy Francją. Zob. więcej: *tamże*, s. 477-499.

³² Autorka miała okazję dwukrotnie przebywać z wizytą w ambasadzie SARD w Algierze – w kwietniu 2016 roku oraz w maju 2023.

³³ Informacje uzyskane w trakcie wizyty w Mission Sahraouie – Alger – Centre d'Information Martyr Mohamed Fadel Ismael, Algier, maj 2017.

ambasadorów akredytowanych przy SARD oraz podpisywanie międzynarodowych traktatów i konwencji. Prezydent Republiki nominuje również ambasadorów i szefów misji dyplomatycznych³⁴. Do realizacji celów polityki zagranicznej SARD wykorzystywana jest bezpośrednio saharyjska służba zagraniczna, ale również, pośrednio, kontakty i lobbowanie kanałami mniej oficjalnymi, takimi jak stowarzyszenia przyjaźni/solidarności z narodem saharyjskim istniejące w państwach Europy Zachodniej, przede wszystkim w Hiszpanii, ale także w innych częściach świata, np. w Afryce Północnej – Algierii, Egipcie³⁵, dzięki którym upowszechniane jest stanowisko władz SARD w konflikcie o Saharę Zachodnią, a sam konflikt nie popada w zapomnienie. Wywierana jest również, w miarę możliwości, presja na władze państwa, w którym działa dane stowarzyszenie, celem wymuszenia pewnego stanowiska bądź podjęcia określonych działań.

Co ciekawe, praktycznie z tych samych metod i praktyk uświadamiania społeczności międzynarodowej korzystał marokański ruch niepodległościowy w latach 40. i 50. XX wieku. Poprzez stworzenie – co było dość innowacyjne w tamtym czasie – międzynarodowej sieci sympatyków marokańskiej sprawy niepodległościowej, wśród których pojawiały się także znane nazwiska, jak choćby Eleanor Roosevelt, nie tylko rozpropagowywano hasła niepodległościowe, ale także „globalizowano sprawę marokańską” (*globalizing the Moroccan question*). Sojusznicy i sympatycy z innych kręgów kulturowych „przekładali” marokańskie żądania niepodległościowe tak, by były zrozumiałe w środowisku i kulturze, z których się wywodzili; co więcej, w ten sposób w pewnym stopniu legitymizowali je wśród szerszych kręgów społeczności międzynarodowej³⁶. To, co w okresie własnej walki niepodległościowej postawiło marokańskich nacjonalistów w awangardzie antykolonialnej, właściwie od początku swojej walki o niepodległość wykorzystują Saharyjczycy. Robią to nie tylko poprzez kontakty z pozarządowymi organizacjami solidaryzującymi się ze zmaganiem ludności Saharawi, ale również poprzez umożliwianie (a często i organizację) wizyt oraz pobytów cudzoziemców w obozach dla uchodźców saharyjskich w Algierii: dziennikarzy, polityków, wolontariuszy, naukowców, a także przedstawicieli i pracowników różnego rodzaju organizacji międzynarodowych (rządowych i pozarządowych)³⁷.

³⁴ *The Constitution of the Sahrawi Arab Democratic Republic...*

³⁵ O ile w Algierii jest to zgodne z linią polityczną rządu, o tyle w Egipcie stoi niejako w sprzeczności z polityką Kairu, która w kwestii Sahary Zachodniej jest dość zachowawcza, podobnie jak większości państw arabskich, nie licząc Algierii i w mniejszym stopniu Mauretanii. Dr Saïd Ayachi tłumaczy to m.in. kwestiami ustrojowymi – monarchie arabskie popierają stanowisko Maroka, który również jest monarchią (to stwierdzenie nie ma zastosowania w przypadku Egiptu, który monarchią przestał być w 1952 roku). W ten sposób w narracji algierskiej próbuje się przedstawiać poparcie udzielane SARD jako poparcie demokracji, a poparcie Maroka jako poparcie dyktatury. Jest to oczywiście znaczne uproszczenie; lepsza wydaje się już chyba próba wytłumaczenia zaistniałej sytuacji, przynajmniej częściowo, czynnikami geopolitycznymi związanymi z sytuacją na Bliskim Wschodzie: np. władze Egiptu nie chcą się konfliktować z mającym praktycznie od zawsze dobre relacje z państwami Zatoki Perskiej Marokiem. *Wywiad z dr. Saïdem Ayachi, przewodniczącym Algierskiego Narodowego Komitetu Solidarności z narodem Saharawi...*

³⁶ D. Stenner, *Globalizing Morocco. Transnational Activism and the Postcolonial State*, Stanford, California 2019, s. 2-10, 147.

³⁷ Obserwacje autorki w czasie wizyty w obozach dla uchodźców saharyjskich w maju 2016 roku. Warto również pamiętać – co w zasadzie było dotychczas pomijane w badaniach naukowych – że obecnie,

W kontekście saharijskich wysiłków dyplomatycznych na szczególną uwagę zasługuje fakt bardzo wzmożonej aktywności dyplomatów SARD przy jednocześnie mocno ograniczonych możliwościach finansowych. Na podstawie dostępnych publicznie danych R. Joseph Huddleston przygotował zestawienie oficjalnych spotkań pracowników dyplomatycznych SARD bądź przedstawicieli Frontu POLISARIO z przedstawicielami państw trzecich w latach 2014-2018. Wynika z niego, że do takich spotkań doszło 250 razy – liczba ta może być większa, jeśli założymy, że odbywały się też różnego rodzaju spotkania o charakterze nieoficjalnym, które nie zostały podane do wiadomości publicznej. Huddleston wskazuje, że ze względu na ograniczone środki finansowe³⁸ są to często „operacje” jednoosobowe, a saharijscy dyplomaci nierzadko pracują z biura, które jest jednocześnie ich mieszkaniem. Większość z nich ma rodziny w obozach dla uchodźców, dodatkowo relatywnie często przenoszeni są z placówki na placówkę. Dla przykładu w swoim artykule z 2019 roku przywołuje uzyskane w trakcie wywiadów informacje, wedle których miesięczny budżet przedstawiciela SARD w Waszyngtonie wynosił 6000 dolarów USD, podczas gdy saharijski dyplomata w Londynie musiał zorganizować swoją pracę za równowartość 4500 dolarów USD; w ramach tej kwoty musieli opłacić biuro/apartament, z którego pracowali, podróże służbowe oraz wszelkie inne pomniejsze wydatki związane z wykonywaną pracą³⁹.

Dimitris Bouris i Irene Fernández-Molina działania dyplomatów SARD określają mianem „hybrydowych praktyk dyplomatycznych” (*hybrid diplomatic practices*). W ich ramach, w obliczu jedynie częściowego uznania SARD na arenie międzynarodowej, wykorzystują oni swoją *de facto* państwowość i w sytuacjach, w których łatwiej im w ten sposób osiągnąć zamierzony cel, mogą brać udział w jakimś wydarzeniu jako przedstawiciele ruchu narodowyzwolenczego⁴⁰ czy nawet grupa lobbująca. Jako przykład podają działania dyplomatów saharijskich w Brukseli, gdzie formalnie nie istnieje

ze względu na wszechobecność mediów społecznościowych, część aktywności informującej i uwrażliwiającej na problem Sahary Zachodniej, jak również organizującej oddolne formy pomocy, przejmują zaangażowane jednostki niekoniecznie zrzeszone we wspomnianych stowarzyszeniach solidarnościowych, ale mające grono stałych tzw. followersów. Jest to zwłaszcza widoczne w państwach, gdzie takie zaplecze stowarzyszeniowe jest bardzo ograniczone, bądź wcale nie istnieje, jak choćby w Polsce. W polskiej przestrzeni internetowej takim prosaharyjskim głosem – z jednej strony informującym o kwestii saharijskiej i życiu zwykłych Saharyjczyków zarówno w obozach dla uchodźców, jak i na terenach okupowanych, a z drugiej organizującym pomoc – jest blogerka i instagramerka Lena Khalid (<https://www.instagram.com/polkanapustyni/>), wyróżniona ostatnio przyznaną przez Amnesty International nagrodą Pióra Nadziei 2023.

³⁸ W większości przypadków zagraniczne przedstawicielstwa SARD nie mają okazałych siedzib. Wyjątkiem jest tu wspomniana ambasada w Algierze, której utrzymanie według uzyskanych przez autorkę informacji finansuje algierski rząd.

³⁹ R.J. Huddleston, *Can John Bolton Thaw Western Sahara's Long-Frozen Conflict?*, Foreign Policy, 9 V 2019, [online] <https://foreignpolicy.com/2019/05/09/can-john-bolton-thaw-western-saharas-long-frozen-conflict-morocco-western-sahara-polisario-minurso-sahrawi-republic/>, 20 X 2020. Sam Huddleston określa to mianem „głodowego budżetu” (*shoestring budget*).

⁴⁰ Front POLISARIO jako ruch narodowyzwolenczy cieszy się o wiele szerszym uznaniem niż SARD jako państwo. Status Frontu POLISARIO jako ruchu narodowyzwolenczego został potwierdzony w 1979 roku przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, które uznało go „reprezentantem ludności Saharawi”.

oficjalny reprezentant SARD przy UE, ale kwestią kontaktów z instytucjami UE i państwami członkowskimi zajmuje się przedstawiciel Frontu POLISARIO z tytułem ministra-delegata ds. europejskich. Oprócz tego w stolicy Belgii istnieje jednoosobowe biuro przedstawicielskie Frontu POLISARIO. Delegaci ci w zależności od możliwości i adekwatności sytuacji różnie się tytułują, czasem akceptując etykiety choćby grup lobbujących, jeśli akurat umożliwi im ona wejście do konkretnej instytucji unijnej i udział w obradach. Można więc powiedzieć, że w swoich wysiłkach dyplomatycznych są bardzo elastyczni i działają z wykorzystaniem środków i możliwości, jakie znajdują się w ich zasięgu⁴¹.

Saharyjska Arabska Republika Demokratyczna utrzymuje ambasady w 22 państwach: 12 afrykańskich (w czterech przypadkach ambasadorowie SARD posiadają podwójną akredytację), dziewięciu Ameryki Łacińskiej (jeden ambasador z podwójną akredytacją) oraz jednym azjatyckim (z podwójną akredytacją)⁴². Ponadto SARD posiada liczne przedstawicielstwa dyplomatyczne (najczęściej zwane oficjalnymi reprezentacjami bądź delegacjami⁴³) w wielu innych państwach (również tych, które nie uznają Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej), między innymi stałe przedstawicielstwa w szeregu państw UE, jak również w Stanach Zjednoczonych, Australii czy Federacji Rosyjskiej. Tak duża aktywność dyplomacji SARD jest bardzo mobilizująca dla władz w Rabacie, czego świetny przykład stanowi Australia – po wprowadzeniu tam saharijskiego przedstawicielstwa Maroko zdecydowało się na otwarcie w Canberze ambasady, mimo że wcześniej polegało na swoim ambasadorze akredytowanym w Indonezji⁴⁴.

Za szczególny przypadek należy uznać Hiszpanię, gdzie przedstawicielstwa SARD bądź Frontu POLISARIO są obecne również poza stolicą państwa, we wszystkich hiszpańskich wspólnotach autonomicznych, nawet mniej ważnych ze względu na siłę polityczną czy ekonomiczną, jak choćby Kastylii i Leonu (*Delegación Saharaui en Castilla y León*)⁴⁵. Oprócz tego SARD jest reprezentowane (nawet jeśli nie jako, co zostało już wspomniane, oficjalne przedstawicielstwo) przy najważniejszych organizacjach międzynarodowych: ONZ, Unii Europejskiej czy Unii Afrykańskiej (tej ostatniej organizacji

⁴¹ D. Bouris, I. Fernández-Molina, *Contested States, Hybrid Diplomatic Practices, and the Everyday Quest for Recognition*, „International Political Sociology” 2018, vol 12, no. 3, s. 306-324.

⁴² Na kontynencie afrykańskim są to: Algieria, Angola (z akredytacją w Namibii), Botswana, Etiopia, Ghana, Kenia, Mozambik, Nigeria, RPA (z akredytacją w Lesotho), Tanzania (z akredytacją na Mauritiusie), Uganda (z akredytacją w Rwandzie) oraz Zimbabwe. Z kolei państwa latynoamerykańskie goszczące na swoim terytorium ambasady SARD to: Ekwador, Kolumbia, Kuba, Meksyk, Nikaragua (z akredytacją w Belize), Panama, Peru, Urugwaj, Wenezuela. Na kontynencie azjatyckim jedyne przedstawicielstwo SARD o statusie ambasady znajduje się w Timorze Wschodnim (ambasador jest jednocześnie akredytowany w Vanuatu). Opracowanie własne autorki na podstawie źródeł internetowych.

⁴³ W niektórych przypadkach są to oficjalne przedstawicielstwa Frontu POLISARIO – w związku z faktem, iż cieszy się on uznaniem międzynarodowym ONZ jako oficjalna reprezentacja ludności Sahary – i często taka formuła jest bardziej do zaakceptowania dla strony przyjmującej.

⁴⁴ R.J. Huddleston, *Can John Bolton...*

⁴⁵ Lista wszystkich reprezentacji Frontu POLISARIO/SARD na terenie Hiszpanii, w każdej z 17 wspólnot autonomicznych, jest dostępna na stronie Delegacji Frontu POLISARIO na Hiszpanię (*Delegación del Frente Polisario para España*), [online] <https://frentepolisario.es>, 7 VIII 2023.

jest oczywiście pełnoprawnym członkiem). Chcąc realizować cele swojej polityki zagranicznej, SARD przede wszystkim musi zadbać o to, żeby kwestia zachodniosaharyjska nie została zapomniana i była ciągle obecna w przestrzeni międzynarodowej – wykorzystuje więc tak naprawdę każdą nadarzącą się okazję, by przedstawić swoje racje w mediach, różnego rodzaju instytucjach (międzynarodowych, rządowych, pozarządowych, edukacyjnych) czy w konkretnym państwie, a nawet jego regionie (szczególnie widać to na wspomnianym przykładzie hiszpańskim).

Najważniejszym wydarzeniem w roku z perspektywy mniej oficjalnej aktywności SARD oraz współpracy z organizacjami solidarnościowymi jest europejska konferencja solidarności z ludnością Saharawi – EUCOCO, *Conferencia Europea de Apoyo al Pueblo Saharaui*, organizowana cyklicznie co roku, w listopadzie bądź grudniu (wyjątkiem był rok 2020, kiedy to w związku z trwającą pandemią COVID-19 została odwołana). Zazwyczaj jest organizowana w jednym z hiszpańskich miast⁴⁶ przez lokalne stowarzyszenie solidarnościowe przy współpracy z władzami samorządowymi danego miasta, prowincji lub wspólnoty autonomicznej, jak również Frontu POLISARIO. W trakcie sesji plenarnej obrady mają raczej charakter wyrażania poparcia dla sprawy saharyjskiej, obecni są przedstawiciele rządów państw uznających SARD, różnych stowarzyszeń solidarnościowych z innych państw, NGOs, lokalnych polityków, mediów itd. Prezentuje się również bieżące informacje dotyczące szeroko pojmowanej kwestii Sahary Zachodniej i ludności Saharawi czy wysiłków organizacji pozarządowych mających na celu poprawę życia w obozach, a także apele o uwolnienie więźniów politycznych Saharawi w Maroku. Obrady panelowe (zazwyczaj są to cztery panele tematyczne) mają z kolei charakter warsztatowy. W ich trakcie podejmowana jest próba wypracowania pewnych rozwiązań lub dobrych praktyk mogących pomóc tzw. „sprawie saharyjskiej”, np. poprzez jej szerszą obecność w mediach, nacisk na organy administracji rządowej państw pochodzenia uczestników konferencji celem wymuszenia pewnych prosaharyjskich decyzji politycznych itd. Po zakończeniu konferencji w mediach – zwłaszcza, co oczywiste, saharyjskich, ale także hiszpańskich i algierskich – publikowane są dość obszerne relacje z jej obrad⁴⁷.

ZMIANY W ŚRODOWISKU MIĘDZYNARODOWYM I PROAKTYWNA POSTAWA MAROKA

Pojawia się oczywiście pytanie, czy SARD może osiągnąć zakładane cele na drodze dyplomatycznej, a jeśli nie, to jakie czynniki zewnętrzne, zakładając sprzyjające uwarunkowania wewnętrzne, będą stały (stoją) jej na przeszkodzie. Innymi słowy jest to przede

⁴⁶ Jakkolwiek w 2022 roku 46. konferencja EUCOCO zorganizowana została w Berlinie. Najbliższa, 47. konferencja odbędzie się w grudniu 2023 w Toledo. 47a EUCOCO – *Conferencia Europea de Apoyo y Solidaridad con el Pueblo Saharaui*, [online] <https://aapstoledo.org/eucoco/inscripcion/>, 26 VIII 2023.

⁴⁷ Obserwacje i rozmowy przeprowadzone przez autorkę w trakcie w 44. Konferencji EUCOCO w Vitorii-Gasteiz (22-23 listopada 2019) oraz 45. Konferencji EUCOCO w Las Palmas de Gran Canaria (10-11 grudnia 2021).

wszystkim pytanie o pierwsze z uwarunkowań zewnętrznych (międzynarodowych) obiektywnych polityki zagranicznej, czyli pytanie o trendy ewolucji najbliższego danemu państwu środowiska międzynarodowego.

Nie bez znaczenia w prowadzonej analizie jest również drugie z wymienianych przez R. Ziębę w tej grupie uwarunkowań, mianowicie pozycja danego państwa w systemie stosunków i ról międzynarodowych, niemniej jednak wydaje się, że pozycja międzynarodowa SARD jest raczej słaba i opiera się głównie na jej członkostwie w Unii Afrykańskiej, wsparciu Algierii (oraz, jeśli chodzi o kontynent afrykański, także innego ważnego gracza regionalnego – Republiki Południowej Afryki), jak również hiszpańskich stowarzyszeń solidarnościowych. Trzecie z wymienionych w tej grupie uwarunkowań międzynarodowych obiektywnych, struktura i zasięg umownych powiązań międzynarodowych państwa oraz obowiązujące prawo międzynarodowe, wydaje się mieć w przypadku SARD jedynie ograniczone znaczenie. Z jednej strony niewątpliwie powiązania międzynarodowe SARD, mimo że często nieidące w parze z uznaniem międzynarodowym, mają bardzo duży wpływ na efektywność prowadzonej polityki zagranicznej. Przykładem może być chociaż fakt, iż Hiszpania nie uznaje SARD, z którą nie utrzymuje oficjalnych stosunków dyplomatycznych, ale wyróżnia się poprzez bardzo aktywną działalność hiszpańskich stowarzyszeń solidarnościowych, często określaną jako kluczową w kwestii niesienia pomocy ludności Saharawi żyjącej w obozach dla uchodźców na terytorium Algierii⁴⁸.

Poddając analizie, z zastosowaniem wymienionych wcześniej metod badawczych, obecną sytuację międzynarodową SARD, jak również mając na uwadze bardzo dynamicznie zmieniającą się bliskie temu państwu nieuznawanemu środowisko międzynarodowe, udało się wyodrębnić sześć zmian/trendów w środowisku międzynarodowym, które w największym stopniu wpływają i najprawdopodobniej będą wpływać w przyszłości na kształt polityki zagranicznej Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej oraz ewentualną realizację zakładanych przez nią, konstytucyjnych i faktycznych, celów.

1. Dalsze pogarszanie się relacji marokańsko-algierskich

Zaostrzająca się sytuacja na linii Rabat–Algier nie sprzyja nie tylko rozwiązaniu problemu Sahary Zachodniej, które to rozwiązanie jest prawdopodobnie bardzo odległe w czasie, ale nawet utrzymaniu obecnego *status quo*. Choć oficjalnie w opinii strony

⁴⁸ Według Eleny Fiddian-Qasmiyeh jest tak kluczowa, że Front POLISARIO między innymi częściowo przez to stworzył pewien sekularny i egalitarny wizerunek życia w obozach. Fiddian-Qasmiyeh uważa również, że pomoc świadczona przez różnego rodzaju organizacje międzynarodowe (np. UNHCR, UNICEF, WFP) jest mniej doceniana przez Saharawi (w jej opinii niesłusznie). Zob. więcej: E. Fiddian-Qasmiyeh, *The Ideal Refugees. Gender, Islam, and the Sahrawi Politics of Survival*, Syracuse, NY 2014. Rzeczywiście rozmówcy autorki w obozach dla uchodźców Saharawi często nawiązywali do działalności humanitarnej hiszpańskich stowarzyszeń solidarnościowych. Można było odnieść wrażenie, że bardzo ją cenią. Z dumą pokazywali też jej namacalne przejawy (np. zbudowane biblioteki, ambulatoria, przywiezione karetki). Obserwacje poczynione w trakcie wizyty w obozach dla uchodźców sahararyjskich w Algierii (Boujdour, Rabouni, Smara), maj 2016.

algierskiej złe relacje z Marokiem nie są jedynie wynikiem poparcia Algierii dla Frontu POLISARIO, a raczej wypadkową ekspansjonistycznych zapędów Maroka, które po uzyskaniu przez to państwo niepodległości kumulują się jak w soczewce w koncepcji tzw. Wielkiego Maroka (*Al-Maghrib al-Kabir*), to jednak problem zachodniosaharyjski od kilku dekad jest obecny we wzajemnych stosunkach i nie wygląda na to, by w najbliższym czasie miało się to zmienić.

Napięcia marokańsko-algierskie co jakiś czas znajdują ujście w poważnych, bo kończących się ofiarami śmiertelnymi, incydentach granicznych; tak jak w 2014 roku, kiedy to algierski strażnik otworzył ogień do grupy Marokańczyków na granicy w pobliżu północno-wschodniego miasta Wadżda. Według władz w Rabacie byli to nieuzbrojeni cywile, według strony algierskiej przemytnicy rzucający w strażników granicznych kamieniami⁴⁹. W listopadzie 2021 trzech algierskich kierowców zginęło w wyniku zbombardowania przez siły marokańskie konwoju ciężarówek, który przemieszczał się po kontrolowanej przez POLISARIO części Sahary Zachodniej⁵⁰. Z kolei pod koniec sierpnia 2023 algierska straż przybrzeżna zastrzeliła dwóch Marokańczyków, którzy w czterosobowej grupie⁵¹ na skuterach wodnych wpłynęli na wody terytorialne Algierii (trzeci z nich został zatrzymany przez algierskie służby, jednemu udało się uciec). Według doniesień medialnych byli to turyści, którzy stracili orientację, a do przekroczenia granicy morskiej z Algierią doszło przypadkowo. W oficjalnym komunikacie po tym incydencie algierskie ministerstwo obrony zwróciło jednak uwagę, że mężczyźni ci w sposób potajemny przedostali się na wody terytorialne Algierii i to w rejonie, gdzie wzmożona jest aktywność różnego rodzaju grup przemytniczych⁵².

Granica lądowa między Algierią a Marokiem pozostaje zamknięta od 1994 roku, kiedy to pogrążona w wojnie domowej Algieria zmagala się z radykalnym islamizmem, niemniej jednak, mimo zakończenia konfliktu w 2002 roku, ze względu na wciąż napięte relacje między obydwojma państwami nigdy nie została otwarta. W doniesieniach medialnych często można spotkać się ze stwierdzeniami, iż granica pozostaje zamknięta przez zaangażowanie Algierii w konflikt zachodniosaharyjski, jednak jest to pewne uproszczenie. W narracji strony algierskiej najczęściej bowiem pojawia się problem przemytu. Według Algieru otwarcie granicy z Marokiem byłoby oczywiście lepszą opcją – pozwoliłoby to rozwijać wzajemne relacje, a także szerszą regionalną współpracę. Z drugiej jednak strony wskazuje się, że Rabat niechętny jest pogłębionemu dialogowi o kwestii granic, a przede wszystkim o tym, jak walczyć z przemytnikami (głównie chodzi tu o przemyt narkotyków⁵³) – chodzi też jednak o ochronę algierskiego rynku

⁴⁹ *Algeria-Morocco Tensions Flare over Border Shooting*, Al Arabiya News, 20 X 2014, [online] <https://english.alarabiya.net/News/africa/2014/10/20/Algeria-Morocco-tensions-flare-over-border-shooting>, 29 VIII 2023.

⁵⁰ A. Dworkin, *North African Standoff...*

⁵¹ Co najmniej jedna z tych osób miała prawdopodobnie również obywatelstwo francuskie.

⁵² *Morocco Protests over Killed Jet Ski Tourists in Algeria*, Al Jazeera, 4 IX 2023, [online] <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/4/morocco-protests-over-killed-jet-ski-tourists-in-algeria>, 6 IX 2023.

⁵³ W przeszłości była to głównie marihuana i haszysz, obecnie są to również inne narkotyki, np. kokaina. Problem Maroka jako punktu na trasie przerzutowej narkotyków choćby do Europy jest dostrzegalny

podstawowych produktów żywnościowych oraz benzyny, które są mocno dotowane przez państwo, a więc bardzo tanie⁵⁴.

Sytuacji nie pomaga fakt, iż oba państwa są nieoficjalnie uwikłane w wyścig zbrojeń. Nasilił się on w ostatnich latach, odkąd władze w Rabacie ogłosiły w 2020 plan zbudowania bazy wojskowej w prowincji Dżarada, ok. 38 km od granicy z Algierią. Według Algieru ma być ona naszpikowana nowoczesnymi systemami elektronicznymi dostarczonymi Maroku przez Izrael⁵⁵. Normalizacja stosunków marokańsko-izraelskich (o czym dalej), do której doszło pod koniec 2020 roku, stała się zresztą kolejnym punktem zapalnym we wzajemnych relacjach, podobnie jak głos poparcia Maroka dla niepodległości algierskiej Kabylii, wyrażony przez marokańskiego ambasadora przy ONZ Omara Hilale w lipcu 2021. W tym samym roku wybuchł także skandal z oprogramowaniem Pegasus, prawdopodobnie wykorzystywanym przez marokańskie służby do podsłuchiwania i szpiegowania algierskich polityków. W konsekwencji w sierpniu Algieria zerwała stosunki dyplomatyczne z Marokiem, a w listopadzie wstrzymała eksport gazu do Europy gazociągiem przebiegającym przez terytorium Maroka (nie przedłużyła umowy tranzytowej z Rabatem)⁵⁶.

2. Sytuacja polityczna w samej Algierii, która może zmniejszyć bądź osłabić chęć wspierania sprawy saharyjskiej

W grudniu 2019 roku miały miejsce wybory prezydenckie w Algierii. Wybory, z którymi wiązano duże nadzieje, w kontekście uspokojenia i ustabilizowania sytuacji w kraju po społecznych protestach Hirak (luty-grudzień 2019)⁵⁷, mających na celu zmiany polityczne i systemowe. Sytuacja polityczna w Algierii była bacznie obserwowana przez Front POLISARIO, czego potwierdzeniem może być choćby fakt, iż coroczna konwencja tego ugrupowania została zaplanowana dopiero na tydzień po algierskich wyborach prezydenckich.

W wyborach zwyciężył były premier Abdelmadjid Tebboune, wywodzący się z elity politycznej dotychczas rządzącej Algierią, a więc środowiska prezydenta Abdelaziza Boutefliki, który w kwietniu 2019 roku w konsekwencji protestów zrezygnował ze stanowiska. Mimo to Tebboune uchodził za osobę skonfliktowaną z oligarchami z najbliższego kręgu byłego prezydenta. Jeśli chodzi o stosunek do kwestii zachodniosaharyjskiej, raczej nie spodziewano się żadnych gwałtownych zmian, co rzeczywiście potwierdziło się właściwie w pierwszych dniach po wyborach. Wypowiedzi prezydenta Tebboune zgodne

również poza Algierią. *Morocco: a Critical Link in the Latin America-Europe Cocaine Chain*, ENACT Africa, 27 I 2023, [online] <https://enactafrica.org/enact-observer/morocco-a-critical-link-in-the-latin-america-europe-cocaine-chain>, 4 IX 2023.

⁵⁴ *Wywiad z dr. Saïdem Ayachi...*

⁵⁵ H. Hernández, *Algeria to Build a Military Base near the Border with Morocco*, Atalayar, 26 VI 2020, [online] <https://atalayar.com/en/content/algeria-build-military-base-near-border-morocco>, 30 VI 2023.

⁵⁶ A. Dworkin, *North African Standoff...*

⁵⁷ Do protestów określanych tym mianem dochodziło również w 2020 i 2021 roku.

są z dotychczas propagowaną narracją przedstawiającą problem Sahary Zachodniej jako kwestię dekolonizacji, która powinna być rozwiązana pod auspicjami organizacji międzynarodowych – ONZ i UA, zaś zaangażowanie Algierii określane jest w kategoriach pomocy narodowi walczącemu o egzekwowanie swojego prawa do samostanowienia⁵⁸. Po ustabilizowaniu się władzy nowego prezydenta i minięciu najgorszych miesięcy pandemii władze w Algierze zaczęły jednak jeszcze rozprawiać się z tym, co zostało po ruchu Hirak, a więc niezależnymi dziennikarzami oraz organizacjami pozarządowymi. I tak np. na początku 2023 roku rozwiązana została Algierska Liga Obrony Praw Człowieka (*Ligue Algérienne pour la Défense des Droits de l'Homme*, LADDH), najbardziej uznana i zasłużona organizacja od 1985 roku działająca na tym polu w Algierii⁵⁹.

Na chwilę obecną trudno powiedzieć, czy działania podejmowane przez władze algierskie przyniosą docelowo lata wewnętrznego spokoju, a podzielona opozycja da za wygraną i nie będzie w stanie doprowadzić do dalszych demokratycznych przemian, czy raczej dojdzie do kolejnego społecznego wrzenia. W ramach algierskich protestów społecznych przeciwko rządzącym nie pojawiały się oczywiście hasła dotyczące Sahary Zachodniej, zaprzestania pomocy uchodźcom itd., niemniej głębokie przemiany polityczne i ewentualne ich konsekwencje (choćby gospodarcze) mogą osłabić algierską pomoc dla SARD – i prawdopodobnie tego najbardziej obawiają się politycy i działacze Frontu POLISARIO, którzy, o czym nie wolno zapominać, z rządzącym w Algierii polityczno-wojskowym reżimem mają od dawna dobre i bliskie relacje, budowane przez ostatnie dziesięciolecia.

3. Aktywna polityka marokańska na kontynencie afrykańskim

W przyjętej w 2011 roku nowej marokańskiej konstytucji – będącej odpowiedzią króla Mohammeda VI na protesty Ruchu 20 Lutego (*Mouvement du 20 Février*), wpisując się w trwającą wówczas w regionie Arabską Wiosnę – nacisk położono przede wszystkim na zmiany i gwarancje prawne dotyczące polityki wewnętrznej państwa oraz życia społecznego jego obywateli. Warto zwrócić uwagę, że wskazano również kierunek rozwoju marokańskiej polityki zagranicznej, jak choćby w preambule ustawy zasadniczej, gdzie znaleźć możemy deklaracje zobowiązujące Maroko do *współpracy i solidarności z ludami i państwami afrykańskimi, zwłaszcza państwami Afryki Subsaharyjskiej oraz Sahelu, a także wzmocnienie współpracy Południe-Południe*⁶⁰.

⁵⁸ Abdelmadjid Tebboune: *Who is Algeria's New President?*, Al Jazeera, 13 XII 2019, [online] <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/abdelmadjid-tebboune-algeria-president-191213161923647.html>, 29 VIII 2023.

⁵⁹ Z.L. Ghebouli, *Algeria's Opposition after the Hirak. Limitations and Divisions*, Middle East Institute, 22 II 2022, [online] <https://www.mei.edu/publications/algerias-opposition-after-hirak-limitations-and-divisions>, 2 IX 2023; F. Bobin, *En Algérie, la dissolution de la Ligue des droits de l'homme illustre l'escalade répressive du régime*, Le Monde, 1 II 2023, [online] https://www.lemonde.fr/afrique/article/2023/02/01/en-algerie-la-dissolution-de-la-ligue-des-droits-de-l-homme-illustre-l-escalade-repressive-du-regime_6160088_3212.html, 2 IX 2023.

⁶⁰ *Morocco's Constitution of 2011*, Constitute Project, [online] https://www.constituteproject.org/constitution/Morocco_2011, 28 II 2021.

Kulminacją nowej marokańskiej polityki zagranicznej na kontynencie afrykańskim stanowiło wspomniane już przyjęcie Maroka do Unii Afrykańskiej i słynne słowa Mohammeda VI z przemówienia wypowiedzianego na 28. Szczycie Unii Afrykańskiej w Addis Abebie 31 stycznia 2017 roku, na którym zdecydowano o przyjęciu Maroka do UA: *Jak dobrze jest wrócić do domu po zbyt długiej nieobecności! To dobry dzień, kiedy możesz okazać miłość swojemu ukochanemu domowi! Afryka to mój kontynent i mój dom*⁶¹. Kolejne lata to jeszcze większe otwarcie Maroka na rozwijanie stosunków politycznych i gospodarczych z innymi państwami afrykańskimi, szczególnie z Afryki Subsaharyjskiej, oraz w ramach wspomnianej współpracy Południe-Południe z państwami Ameryki Łacińskiej⁶². Polityka zagraniczna Maroka zdecydowanie przeniosła swój punkt ciężkości na państwa subsaharyjskie, podczas gdy w pierwszych dekadach po uzyskaniu niepodległości był to raczej tzw. świat arabski, a następnie rozwijanie relacji w obrębie basenu Morza Śródziemnego. I choć na pierwszy rzut oka wydaje się, że do głosu doszły argumenty pragmatyczne – według niektórych analityków Maroko przestało warunkować swoją politykę zagraniczną kwestią Sahary Zachodniej, gdyż ważniejszy stał się rozwój relacji gospodarczych, biznes, bezpośrednie inwestycje – to przy bardziej wnikliwej obserwacji można odnieść wrażenie, że raczej zmieniła się marokańska taktyka, a kwestia zachodniosaharyjska wprowadzana jest niejako „tylnymi drzwiami”. Widać to, gdy w wyniku ofensywy marokańskiej dyplomacji i w obliczu nowo otwierających się możliwości gospodarczych szereg państw afrykańskich bądź latynoamerykańskich zaczyna przyjmować marokańską narrację w stosunku do Sahary Zachodniej oraz wycofywać się z uznania udzielonego wcześniej SARD⁶³.

⁶¹ Tłum. aut. z języka angielskiego: „It is so good to be back home, after having been away for too long! It is a good day when you can show your affection for your beloved home! Africa is my continent, and my home.” *Full Speech of HM the King at 28th African Union Summit*, Kingdom of Morocco – oficjalna strona państwowa, 31 I 2017, [online] <https://www.maroc.ma/en/royal-activities/full-speech-hm-king-28th-african-union-summit>, 5 IX 2023. Co ciekawe, na tej samej rządowej stronie można znaleźć zakładkę „The African dimension of Morocco”, która przekierowuje nas do albumu ze zdjęciami upamiętniającymi różne wydarzenia (np. wizyty zagraniczne) związane z państwami afrykańskimi na przełomie całej historii niepodległego Maroka (czyli od 1956 roku).

⁶² Chociaż podejmowane były również inicjatywy zacieśniające relacje z Rosją, Indiami czy Chinami, to wydaje się, że jednak Afryka Subsaharyjska jest dla Rabatu obecnie obszarem priorytetowym. W latach 2003-2017 60% marokańskich bezpośrednich inwestycji zagranicznych (FDI) zostało zrealizowanych właśnie na kontynencie afrykańskim. Z kolei np. w lutym 2017 roku Maroko wyraziło chęć dołączenia do Wspólnoty Gospodarczej Państw Afryki Zachodniej (*Economic Community of West African States*, ECOWAS). Wysłało nawet formalny wniosek o członkostwo, choć póki co pozostaje on bez odpowiedzi; prawdopodobnie ze względu na fakt, iż w tej organizacji wiodącą rolę ma Nigeria, która boi się konkurencji dla swoich wpływów gospodarczych w regionie, a ponadto jest państwem, które uznaje SARD, i w którym znajduje się nawet saharyjska ambasada, zaś Abudża widzi kontrolę Maroka nad większością terytorium zachodniosaharyjskiego jako pozostałość kolonializmu. I. Al Qays Talha Jebri, *Morocco-ECOWAS: Good Intentions are Not Enough*, MIPA Institute, 9 IX 2023, [online] <https://mipa.institute/en/7323>, 9 IX 2023.

⁶³ N. Messari, *Moroccan Foreign Policy Under Mohammed VI. Balancing Diversity and Respect*, Istituto Affari Internazionali, 28 X 2020, [online] <https://www.iai.it/it/publicazioni/moroccan-foreign-policy-under-mohammed-vi-balancing-diversity-and-respect>, 2 IX 2023.

Obecnie coraz częściej mówi się też o „dyplomacji nawozowej” Maroka (*fertiliser diplomacy*). Po inwazji rosyjskiej w Ukrainie państwom afrykańskim zaczęły doskwierać braki nawozów, do których produkcji wykorzystywane są fosfaty wydobywane zarówno w Rosji, jak i w Ukrainie, ale także, jak zostało to wspomniane, w Saharze Zachodniej (w części terytorium kontrolowanej przez Maroko). Prawdopodobnie w swoim lobbowaniu przeciwko sprawie saharyjskiej na kontynencie afrykańskim Rabat wykorzystuje coraz częściej kwestię dostępności nawozów fosforanowych. Możliwe, że ofiarą tej strategii padł nowo wybrany kenijski prezydent William Ruto, który bez konsultacji z rządem, a po rozmowach z wysłannikiem króla Mohammeda VI, napisał na Twitterze, że Kenia wycofuje swoje uznanie dla SARD; w kampanii wyborczej obiecał on pomoc rolnikom w rozwiązaniu problemu braku nawozów. Po protestach polityków koalicji rządzącej tweet został jednak dość szybko usunięty, a Kenia potwierdziła swoje uznanie SARD⁶⁴.

Nie zmienia to faktu, że polityka zagraniczna Maroka na kontynencie afrykańskim przynosi zamierzone efekty. W latach 2019-2022 kilkanaście państw afrykańskich zdecydowało się otworzyć swoje konsulaty na terenach Sahary Zachodniej okupowanych przez Maroko, w El Aaiún (Laâyoune) oraz w Dakhli: Burundi, Republika Środkowoafrykańska, Komory, Gabon, Wybrzeże Kości Słoniowej, Senegal, Wyspy Św. Tomasza i Książęca, Liberia, Dżibuti, Gwinea, Gambia, Gwinea Równikowa, Republika Zielonego Przylądka, Burkina Faso, Eswatini. Jest to niewątpliwie duży sukces marokańskiej polityki zagranicznej. Badacze tacy jak Yahia Zoubir czy Alex Vines są zgodni, że jest to próba zalegalizowania niejako „tylnymi drzwiami” okupacji Sahary Zachodniej i obecności instytucji państwa marokańskiego na tym terytorium⁶⁵.

4. Decyzja administracji Donalda Trumpa o uznaniu suwerenności Maroka nad terytorium Sahary Zachodniej

Jeszcze w maju 2019 roku Joseph Huddelston w „Foreign Policy” pisał, że władze SARD w administracji Donalda Trumpa widzą największą od lat szansę na zmianę swojej sytuacji i uzyskanie niepodległości. Nadzieje te upatrywano w Johnie Boltonie, doradcy prezydenta USA ds. bezpieczeństwa, który miał osobiste związki z Saharą Zachodnią i był osobą dobrze poinformowaną w sprawie trajektorii samego konfliktu.

W latach 1997-2000 Bolton pracował pro bono jako zastępca Jamesa Bakera, specjalnego wysłannika ONZ ds. Sahary Zachodniej (1997-2004), i tym samym skomplikowany zachodniosaharyjski proces pokojowy znał tak naprawdę od tzw. „podszewki”. W 2006 roku, kiedy pełnił funkcję ambasadora Stanów Zjednoczonych przy ONZ,

⁶⁴ P. Fabricius, *SADR Grows Theoretically Stronger but Diplomatically Weaker*, ISS. Institute for Security Studies, 7 X 2022, [online] <https://issafrica.org/iss-today/sadr-grows-theoretically-stronger-but-diplomatically-weaker>, 3 IX 2023.

⁶⁵ M. Schwikowski, H. Flotat-Talon, *New African Consulates Cause Trouble for Western Sahara*, DW, 31 III 2020, [online] <https://www.dw.com/en/new-african-consulates-cause-trouble-for-western-sahara/a-52967857>, 3 IX 2023. Lista państw, które otworzyły konsulaty na terytoriach okupowanych przez Maroko, opracowana na podstawie informacji dostępnych w Internecie.

groził rozwiązaniem MINURSO – sygnalizując w ten sposób impas i swoistą bezcelowość dalszej działalności tej misji w obecnym kształcie. Ponadto jako jeden z niewielu zachodnich dyplomatów osobiście odwiedził obozy dla uchodźców saharyjskich na terytorium Algierii. W 2019 Bolton dalej podtrzymywał swoje stanowisko, jeśli chodzi o misję MINURSO: albo powinna wypełnić swój mandat związany z referendum w sprawie przyszłości Sahary Zachodniej, albo powinno się ją rozwiązać. Najprawdopodobniej to on stał za zmianą w okresie jej przedłużania, który to okres skrócono z 12 do sześciu miesięcy⁶⁶. Politycy saharyjscy nie mogli jednak wiedzieć, iż w 2020 roku straci on swoje stanowisko, a Stany Zjednoczone zdecydują się na uznanie *de facto* marokańskiej okupacji Sahary Zachodniej i ustanowienie konsulatu amerykańskiego w nadmorskiej Dakhli na terytoriach okupowanych.

10 grudnia 2020 roku prezydent Donald Trump w typowym dla siebie stylu oznajmił na Twitterze, że Stany Zjednoczone uznają suwerenność Maroka nad terytorium Sahary Zachodniej. W zamian za to Maroko zdecydowało się na normalizację stosunków z Państwem Izrael. Była to część tzw. Porozumień Abrahamowych (*Abraham Accords*)⁶⁷. Decyzja ta, pomijając wiele innych aspektów i potencjalne konsekwencje, została podjęta w bardzo niefortunnym dla rozwoju konfliktu zachodniosaharyjskiego czasie, bowiem jak zostało to już wspomniane, mniej niż miesiąc wcześniej, w listopadzie, zerwano zawieszenie broni, na którym począwszy od 1991 opierał się w praktyce cały proces pokojowy⁶⁸. Stali obserwatorzy kwestii zachodniosaharyjskiej wiele obiecywali sobie po zwycięstwie wyborczym Joe Bidena. Objął urząd w styczniu 2021 roku, lecz do dziś temat zmiany stanowiska w kwestii uznania suwerenności Maroka nad Saharą Zachodnią nie znalazł się w jego politycznej agendzie. Przyjęto taktykę przemilczenia, a decyzja Trumpa nie została cofnięta. W żaden sposób się też do niej nie odniesiono ani jej nie potwierdzono. Nie doszło również do otwarcia konsulatu amerykańskiego w Dakhli, choć jego potencjalnej lokalizacji pilnują marokańscy żołnierze, a sekretarz stanu Antony Blinken, w trakcie swojej podróży po Bliskim Wschodzie i Afryce Północnej w marcu 2022 roku, poddawany był naciskom w kwestii otwarcia konsulatów amerykańskich w Dakhli i Jerozolimie⁶⁹.

Mimo upływu czasu konsekwencje posunięcia Donalda Trumpa wciąż są odczuwane. 17 lipca 2023 w ślad za Stanami Zjednoczonymi, najprawdopodobniej mając również na uwadze pomyślnie rozwijające się stosunki z Rabatem, suwerenność Maroka

⁶⁶ R.J. Huddleston, *Can John Bolton...*

⁶⁷ Seria porozumień normalizujących stosunki Izraela z państwami arabskimi, których brokerem były Stany Zjednoczone. Oprócz Maroka takie porozumienia podpisały też Zjednoczone Emiraty Arabskie, Bahrajn oraz Sudan.

⁶⁸ R.J. Huddleston, H. Ghoorhoo, D.A. Maquera Sardon, *Biden Can Backtrack on Trump's Move in Western Sahara*, *Foreign Policy*, 9 I 2021, [online] <https://foreignpolicy.com/2021/01/09/biden-can-backtrack-on-trumps-move-in-western-sahara/>, 19 VIII 2022.

⁶⁹ S. Zunes, *Biden's Dangerous Refusal to Reverse Trump's Western Sahara Policy*, *Foreign Policy in Focus*, 21 I 2022, [online] <https://fpif.org/bidens-dangerous-refusal-to-reverse-trumps-western-sahara-policy/>, 30 III 2023; L. Jakes, A. Alami, *U.S. Pressured to Open Consulates in Jerusalem and Western Sahara*, *New York Times*, 30 III 2022, [online] <https://www.nytimes.com/2022/03/30/world/afri-ca/jerusalem-western-sahara-us-consulates.html>, 4 IX 2023.

nad Saharą Zachodnią uznał Izrael. W oficjalnej informacji przekazanej przez Rabat izraelski rząd rozważa otworenie konsulatu w Dakhli. Izraelski minister spraw zagranicznych Eli Cohen uważał, że uznanie Sahary Zachodniej za część Maroka wzmocni relacje izraelsko-marokańskie i przyczyni się do zwiększenia stabilności w regionie. Do lipca tego samego roku 28 państw zdecydowało się otworzyć konsulaty w Laâyoune lub Dakhli – czyli na terytoriach okupowanych⁷⁰.

5. Poparcie przez premiera Hiszpanii Pedro Sáncheza projektu marokańskiej autonomii dla Sahary Zachodniej

Kolejnym ciosem dla sprawy saharyjskiej była zmiana stanowiska Hiszpanii i odejście przez rząd w Madrycie od kilku dekad neutralności wobec kwestii Sahary Zachodniej. Premier Hiszpanii Pedro Sánchez, wywodzący się z Hiszpańskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (*Partido Socialista Obrero Español*, PSOE), w kwietniu 2022 roku nagle poparł marokańską propozycję autonomii dla Sahary Zachodniej z 2007 (kategorycznie odrzucaną przez Front POLISARIO), jednocześnie *de facto* akceptując, że sprawa Sahary Zachodniej jest wewnętrzną sprawą Maroka.

W tle tego dość niespodziewanego kroku, przeciwko któremu zgodnie, co rzadko się zdarza, wystąpili przedstawiciele różnych hiszpańskich opcji politycznych (od koalicjanta PSOE – Podemos po skrajnie prawicowy VOX), stoi skandal z oprogramowaniem Pegasus, którym szpiegowano w 2021 zarówno hiszpańskiego premiera, jak i niektórych ministrów z jego rządu, a za czym najprawdopodobniej stoją służby marokańskie⁷¹. Nie wolno również zapominać o stałym kontekście relacji marokańsko-hiszpańskich, w którym od lat obecna jest kwestia szantażu migracyjnego ze strony Maroka i roszczenia Rabatu względem hiszpańskich miast autonomicznych graniczących z Marokiem: Ceuty i Melilli⁷². „Miesiąc miodowy”, jak określiły to hiszpańskie media, w relacjach marokańsko-hiszpańskich nie trwał jednak długo. W maju 2023, w trakcie kampanii wyborczej do wyborów regionalnych i lokalnych, dziennikarze „El Mundo” w toku dziennikarskiego śledztwa odkryli schemat oszustw wyborczych w głosowaniu korespondencyjnym w Melilli, w które zaangażowani byli lokalni politycy pochodzenia arabskiego z ugrupowania Coalición por Melilla. Jak się okazało, wyjeżdżali do Maroka i spotykali się tam z agentami marokańskich służb⁷³. Z kolei w sierpniu ambasada marokańska w Madrycie opublikowała na swoich stronach mapę Maroka, na której

⁷⁰ *Israel Recognises Western Sahara as Part of Morocco*, Al Jazeera, 17 VII 2023, [online] <https://www.aljazeera.com/news/2023/7/17/israel-recognises-western-sahara-as-part-of-morocco>, 29 VIII 2023.

⁷¹ M. Bartolomé, *Why is Madrid Pandering to Morocco?*, Foreign Policy, 13 V 2022, [online] <https://foreignpolicy.com/2022/05/13/spain-sanchez-morocco-polisario-western-sahara-algeria/>, 22 VII 2022.

⁷² Funkcjonują jak hiszpańskie wspólnoty autonomiczne – są to po prostu mniejsze jednostki terytorialne.

⁷³ O sprawie przez długi czas rozpisowały się wszystkie hiszpańskie dzienniki, również te lokalne, ale najbardziej szczegółowo cały schemat przedstawiło „El Mundo”. Zob. np. G. Peñalosa, *Afines a Aberchán se vieron con agentes de Rabat antes del fraude*, „El Mundo” 2023, 24 V, s. 8; J.D. Madueño, Á. Carvajal, *El “lejano oeste” del yerno del líder de Coalición por Melilla*, „El Mundo” 2023, 24 V, s. 9.

Ceuta i Melilla zaznaczone są jako wchodzące w skład państwa marokańskiego. Jest to kolejna już sytuacja postrzegana jako prowokacja ze strony Rabatu⁷⁴.

6. Wojna w Ukrainie i relacje z Rosją

Pełnoskalowa rosyjska inwazja w Ukrainie, która rozpoczęła się 24 lutego 2022 roku i trwa do dziś, ma ogromne konsekwencje nie tylko dla państw europejskich, ale również dla Afryki Północnej. W jej następstwie na Rosję nałożono na skalę dotychczas niespotykaną szereg sankcji ekonomicznych, których wymiernym skutkiem dla państw europejskich była konieczność uniezależnienia się od rosyjskich surowców energetycznych. W tej sytuacji oczy Unii Europejskiej, zwłaszcza państw z południa kontynentu, zwróciły się w stronę Algierii.

Ze względu na napięcia w regionie i omawiane już złe stosunki algiersko-marokańskie w listopadzie 2021 Algier wstrzymał transport gazu do Europy tranzytem przez Maroko. Sprawę miała załagodzić wizyta sekretarza stanu USA Antony'ego Blinkena 30 marca 2022 roku, w czasie wspomnianego bliskowschodniego i północnoafrykańskiego tournée dyplomatycznego. Była to pierwsza wizyta wysokiego rangą polityka amerykańskiego po uznaniu przez Waszyngton suwerenności Maroka nad Saharą Zachodnią, niewiele jednak wskórała. Blinken, próbując przekonać Algierczyków do zmiany stanowiska w sprawie gazociągu, nie miał politycznie wiele do zaoferowania. Zagadnięty o Saharę Zachodnią na konferencji prasowej, odpowiedział ogólnikowo o skupieniu się na wysiłkach dyplomatycznych i wspieraniu procesu pokojowego w ramach ONZ itd. To raczej zdecydowanie za mało, biorąc pod uwagę tradycyjnie dobre stosunki algiersko-rosyjskie oraz coraz większe zainteresowanie Moskwy kontynentem afrykańskim, i to jeszcze na długo przed rozpoczęciem pełnoskalowej agresji w Ukrainie⁷⁵. W listopadzie 2022 roku władze algierskie ogłosiły, że starają się o członkostwo w BRICS i mają zagwarantowane w tej kwestii poparcie Chin i Rosji. Na forum ONZ algierscy przedstawiciele wstrzymują się od głosowań przeciwko interesom Moskwy. Zgodnie z tłumaczeniami Algierczyków nie oznacza to bezwarunkowego poparcia dla Rosji – odzęgną się oni od postawy takich państw jak Korea Północna, Syria, Białoruś czy Erytrea, które głosują przeciwko rezolucjom ONZ potępiającym rosyjską agresję.

Co więcej, wydaje się, że po stronie algierskiej brak jest zrozumienia co do istoty konfliktu, postrzeganego w kategoriach konfliktów zastępczych (*proxy wars*) między wielkimi mocarstwami, jak w czasach zimnej wojny. Nawet jeśli „po ludzku” współczuje

⁷⁴ *Otra vez un mapa de Marruecos que incluye a Melilla y Ceuta*, El Faro de Melilla, 19 VIII 2023, [online] <https://elfarodemelilla.es/otra-vez-un-mapa-de-marruecos-que-incluye-a-melilla-y-ceuta/>, 4 IX 2023.

⁷⁵ T.M. Hill, *Ukraine War Puts New Focus on Conflict in Western Sahara. Amid New Tensions, Can Diplomacy Unstick a Long-Stalled Peace Process with Morocco and Algeria?*, United States Institute of Peace, 14 IV 2022, [online] <https://www.usip.org/publications/2022/04/ukraine-war-puts-new-focus-conflict-western-sahara>, 3 VI 2023; J. Roussellier, *A Role for Russia in the Western Sahara?*, Carnegie Endowment for International Peace, 5 VI 2018, [online] <https://carnegieendowment.org/sada/76532>, 2 V 2023.

się narodowi ukraińskiemu, to odmawia się mu podmiotowości. Narracja algierska jest w dużym stopniu zbieżna z narracją saharijską, wszak to z Algierią SARD ma najbliższe relacje i najbardziej zacieśnioną współpracę. Sam konflikt wśród dyplomatów i polityków Frontu POLISARIO budzi zarówno niepokój, jak i niepewność. Wydaje się, że mimo upływu kolejnych miesięcy nie do końca wiadomo, jak się w obliczu niego zachować, aby nie stracić twarzy na arenie międzynarodowej i ostatecznie nie przekreślić swoich wysiłków dyplomatycznych. Agresja rosyjska i zbrodnie dokonywane na ukraińskich cywilach są trudne do obrony w relacjach dyplomatycznych z państwami z szeroko pojmowanego Zachodu. W międzyczasie władze w Rabacie nie pozostają bezczynne i próbują umocnić swój wizerunek wiarygodnego sojusznika, wykorzystując w tym celu wojnę w Ukrainie. Maroko jest więc np. pierwszym państwem afrykańskim, które wysłało pomoc wojskową dla Kijowa (czołgi T-72 wraz z częściami)⁷⁶.

PODSUMOWANIE

Specyfika polityki zagranicznej Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej związana jest z jej problematycznym statusem państwa nieuznanego⁷⁷. Ponadto nic nie wskazuje na to, by konflikt leżący u podstaw tej sytuacji w najbliższej przyszłości mógł zostać trwale rozwiązany. Nieuznaną państwowość SARD jest szczególnie kłopotliwa w jej relacjach z państwami zachodnimi, z których żadne jej nie uznaje. Dyplomaci saharijscy uciekają się wówczas do dość elastycznych rozwiązań określonych w literaturze mianem „hybrydowych praktyk dyplomatycznych”. Specyficzne funkcjonowanie SARD, której główne centrum polityczne znajduje się w obozach dla uchodźców na terytorium Algierii, jak również fakt, iż w listopadzie 2020 roku konflikt z Marokiem powrócił do swojej aktywnej fazy, utrudnia prowadzenie efektywnej polityki zagranicznej, a także pozbawia władze saharijskie często wykorzystywanego w poprzednich dekadach argumentu o pokojowej walce o niepodległość i pokładaniu ufności w proces pokojowy pod auspicjami ONZ.

W bardzo szeroko zarysowanych konstytucyjnych celach polityki zagranicznej SARD zawarto też pewną projekcję co do przyszłej aktywnej roli państwa saharijskiego w kształtowaniu stosunków międzynarodowych na kontynencie afrykańskim. Rzeczywistość jest jednak o wiele bardziej pragmatyczna. Działania SARD, również w przestrzeni polityki międzynarodowej, są uzależnione w dużym stopniu od pomocy udzielanej przez Algierię, która pełni rolę państwa-patrona dla saharijskiej państwowości. Algier nie tylko świadczy pomoc materialną, czego szczególnym przykładem są obozy dla uchodźców saharijskich w okolicy Tindouf, ale także sprawuje funkcję

⁷⁶ A. Belkaïd, *Algeria and Morocco Vie to Keep Russia Onside*, Le Monde diplomatique, 6 II 2023, [online] <https://mondediplo.com/2023/02/06maghreb-ukraine>, 20 VI 2023; *Wywiad z dr. Saïdem Ayachi...*; *Wywiad z prof. Smaïlem Debechem...*; *Wywiad z ambasadorem Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej w Algierii oraz członkiem Krajowego Sekretariatu Frontu POLISARIO Abdelkaderem Taleb Omarem*, Algier, V 2023.

⁷⁷ W praktyce SARD cieszy się częściowym uznaniem.

„okna na świat”, dzięki któremu zarówno populacja Saharawi, jak i władze SARD mogą podróżować i kontaktować się ze światem zewnętrznym. Co może nawet istotniejsze, Algieria popiera postulaty SARD w Unii Afrykańskiej oraz na innych forach międzynarodowych, próbuje też multiplikować głos saharyjski w tych gremiach, w których Saharyjczycy nie są reprezentowani. Dobre relacje z władzami w Algierze są dla Frontu POLISARIO kluczowe i ciężko mówić w tym wypadku o jakiegokolwiek możliwości dywersyfikacji i znalezieniu jakiejś przeciwwagi dla państwa-patrona. Jednocześnie poparcie udzielane SARD – które, przynajmniej oficjalnie, ma podłoże ideowe i jest oparte na wartościach sięgających jeszcze czasów kolonialnych, a następnie zimnej wojny – samą Algierię dużo kosztuje na arenie międzynarodowej, zwłaszcza w kontekście stosunków regionalnych, głównie z Marokiem.

Uwarunkowania saharyjskiej polityki zagranicznej, które w największym stopniu wpływają na jej kształt, mają charakter międzynarodowy i związane są z trendami zmian w najbliższym SARD środowisku międzynarodowym, czyli przede wszystkim w regionie Maghrebu oraz, szerzej, na kontynencie afrykańskim, gdzie ofensywa dyplomatyczna Maroka przynajmniej częściowo przynosi zamierzone efekty. Państwo to posiada wystarczające środki materialne i na tyle silną pozycję w regionie, aby móc skutecznie oddziaływać na słabsze i mniej znaczące politycznie oraz ekonomicznie państwa globalnego Południa. Niewątpliwym problemem dla rządzącego SARD Frontu POLISARIO jest fakt, iż w konsekwencji decyzji administracji Donalda Trumpa oraz hiszpańskiego premiera Pedro Sáncheza, a także w obliczu trwającej agresji rosyjskiej w Ukrainie, saharyjskie wysiłki dyplomatyczne w państwach zachodnich raczej nie mają dużych szans powodzenia. Z tego też względu niejako naturalnym geograficznie obszarem działań i aktywności dyplomacji SARD są państwa globalnego Południa, przede wszystkim Afryki Subsaharyjskiej oraz Ameryki Łacińskiej. Tym samym prowadzi to do kuriozalnej sytuacji, która otwiera kolejny front marokańsko-saharyjskiego konfliktu, dyplomatyczny. Jego stawką jest walka o uznanie suwerenności Maroka nad terytorium Sahary Zachodniej – bądź uznanie międzynarodowe Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej.

BIBLIOGRAFIA

- 47a EUCOCO – *Conferencia Europea de Apoyo y Solidaridad con el Pueblo Saharaui*, [online] <https://aapstoledo.org/eucoco/inscripcion/>.
- Abdelmadjid Tebboune: Who is Algeria's New President?*, Al Jazeera, 13 XII 2019, [online] <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/abdelmadjid-tebboune-algeria-president-191213161923647.html>.
- Al Qays Talha Jebri I., *Morocco-ECOWAS: Good Intentions are Not Enough*, MIPA Institute, 9 IX 2023, [online] <https://mipa.institute/en/7323>.
- Algeria-Morocco Tensions Flare over Border Shooting*, Al Arabiya News, 20 X 2014, [online] <https://english.alarabiya.net/News/africa/2014/10/20/Algeria-Morocco-tensions-flare-over-border-shooting>.

- Bartolomé M., *Why is Madrid Pandering to Morocco?*, Foreign Policy, 13 V 2022, [online] <https://foreignpolicy.com/2022/05/13/spain-sanchez-morocco-polisario-western-sahara-algeria/>.
- Belkaïd A., *Algeria and Morocco Vie to Keep Russia Onside*, Le Monde diplomatique, 6 II 2023, [online] <https://mondediplo.com/2023/02/06maghreb-ukraine>.
- Bobin F., *En Algérie, la dissolution de la Ligue des droits de l'homme illustre l'escalade répressive du régime*, Le Monde, 1 II 2023, [online] https://www.lemonde.fr/afrique/article/2023/02/01/en-algerie-la-dissolution-de-la-ligue-des-droits-de-l-homme-illustre-l-escalade-repressive-du-regime_6160088_3212.html.
- Bouris D., Fernández-Molina I., *Contested States, Hybrid Diplomatic Practices, and the Everyday Quest for Recognition*, „International Political Sociology” 2018, vol. 12, no. 3.
- Chograni H., *The Polisario Front, Morocco, and the Western Sahara Conflict*, Arab Center Washington DC, 22 VI 2021, [online] <https://arabcenterdc.org/resource/the-polisario-front-morocco-and-the-western-sahara-conflict/>.
- The Constitution of the Sahrawi Arab Democratic Republic. Adopted by the 14th Congress of the Frente POLISARIO, 16-20 December 2015*, ICT Policy Africa, [online] <https://ictpolicy-africa.org/en/document/iynr7udq57b?page=1>.
- de Orellana P., *Struggles over Identity in Diplomacy. 'Commie Terrorists' contra 'Imperialists' in Western Sahara*, „International Relations” 2015, vol. 29, no. 4.
- Dworkin A., *North African Standoff: How the Western Sahara Conflict is Fuelling New Tensions between Morocco and Algeria*, European Council on Foreign Relations, 8 IV 2022, [online] <https://ecfr.eu/publication/north-african-standoff-how-the-western-sahara-conflict-is-fuelling-new-tensions-between-morocco-and-algeria/>.
- Fabiani R., *Getting Diplomacy Back on Track in Western Sahara*, International Crisis Group, 5 XI 2021, [online] <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa-western-sahara/getting-diplomacy-back-track-western-sahara>.
- Fabricius P., *SADR Grows Theoretically Stronger but Diplomatically Weaker*, ISS. Institute for Security Studies, 7 X 2022, [online] <https://issafrica.org/iss-today/sadr-grows-theoretically-stronger-but-diplomatically-weaker>.
- Fears Grow of New Western Sahara War between Morocco and Polisario Front*, Reuters, 13 XI 2020, [online] <https://www.reuters.com/article/us-morocco-westernsahara-idUSKBN27T15S>.
- Fiddian-Qasimiyeh E., *The Ideal Refugees. Gender, Islam, and the Sahrawi Politics of Survival*, Syracuse, New York 2014.
- Full Speech of HM the King at 28th African Union Summit*, Kingdom of Morocco – oficjalna strona państwowa, 31 I 2017, [online] <https://www.maroc.ma/en/royal-activities/full-speech-hm-king-28th-african-union-summit>.
- Ghebouli Z.L., *Algeria's Opposition after the Hirak. Limitations and Divisions*, Middle East Institute, 22 II 2022, [online] <https://www.mei.edu/publications/algerias-opposition-after-hirak-limitations-and-divisions>.
- Hernández H., *Algeria to Build a Military Base near the Border with Morocco*, Atalayar, 26 VI 2020, [online] <https://atalayar.com/en/content/algeria-build-military-base-near-border-morocco>.

- Hill T.M., *Ukraine War Puts New Focus on Conflict in Western Sahara. Amid New Tensions, Can Diplomacy Unstick a Long-Stalled Peace Process with Morocco and Algeria?*, United States Institute of Peace, 14 IV 2022, [online] <https://www.usip.org/publications/2022/04/ukraine-war-puts-new-focus-conflict-western-sahara>.
- Huddleston R.J., *Can John Bolton Thaw Western Sahara's Long-Frozen Conflict?*, Foreign Policy, 9 V 2019, [online] <https://foreignpolicy.com/2019/05/09/can-john-bolton-thaw-western-saharas-long-frozen-conflict-morocco-western-sahara-polisario-minurso-sahrawi-republic/>.
- Huddleston R.J., Ghoorhoo H., Maquera Sardon D.A., *Biden Can Backtrack on Trump's Move in Western Sahara*, Foreign Policy, 9 I 2021, [online] <https://foreignpolicy.com/2021/01/09/biden-can-backtrack-on-trumps-move-in-western-sahara/>.
- Informacje uzyskane w trakcie wizyty w Mission Sahraouie – Alger – Centre d'Information Martyr Mohamed Fadel Ismael, Algier, V 2017.
- Israel Recognises Western Sahara as Part of Morocco*, Al Jazeera, 17 VII 2023, [online] <https://www.aljazeera.com/news/2023/7/17/israel-recognises-western-sahara-as-part-of-morocco>.
- Jakes L., Alami A., *U.S. Pressured to Open Consulates in Jerusalem and Western Sahara*, New York Times, 30 III 2022, [online] <https://www.nytimes.com/2022/03/30/world/africa/jerusalem-western-sahara-us-consulates.html>.
- Kłosowicz R., Mormul J., *Erytrea i jej wpływ na sytuację polityczną w Rogu Afryki*, Kraków 2018.
- Kosidło A., *Sahara Zachodnia. Fiasko dekolonizacji czy sukces podboju 1975-2011*, Gdańsk 2012.
- Le soutien de l'Algérie à la lutte du peuple sahraoui repose sur les principes de sa politique extérieure (Ould Khelifa)*, Sahara Press Service, 3 VIII 2015, [online] <https://www.spsrasd.info/news/spsarchive/fr/node/4274>.
- Madueño J.D., Carvajal Á., *El "lejano oeste" del yerno del líder de Coalición por Melilla*, „El Mundo” 2023, 24 V.
- Messari N., *Moroccan Foreign Policy Under Mohammed VI. Balancing Diversity and Respect*, Istituto Affari Internazionali, 28 X 2020, [online] <https://www.iai.it/it/publicazioni/moroccan-foreign-policy-under-mohammed-vi-balancing-diversity-and-respect>.
- Military Agreement no. 1 between the Royal Moroccan Army and MINURSO on the one side and the Frente POLISARIO Military Forces and the MINURSO on the other side*, XII 1997, [Not published by the United Nations, but mentioned in paragraph 18 of the Report of the Secretary-General to the Security Council S/1998/35], Centro de Estudios do Sahara Occidental da USC, [online] <https://www.usc.es/export9/sites/webinstitucional/gl/institutos/ceso/descargas/Military-Agreement-1.pdf>.
- Mormul J., *Hijos de las nubes i 45 lat marzeń. Uchodźcy Saharawi na terytorium Algierii*, „Politeja” 2021, tom 18, nr 6(75), <https://doi.org/10.12797/Politeja.18.2021.75.08>.
- Morocco: A Critical Link in the Latin America-Europe Cocaine Chain*, ENACT Africa, 27 I 2023, [online] <https://enactafrica.org/enact-observer/morocco-a-critical-link-in-the-latin-america-europe-cocaine-chain>.
- Morocco Protests over Killed Jet Ski Tourists in Algeria*, Al Jazeera, 4 IX 2023, [online] <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/4/morocco-protests-over-killed-jet-ski-tourists-in-algeria>.

- Morocco's Constitution of 2011*, Constitute Project, [online] https://www.constituteproject.org/constitution/Morocco_2011.
- Otra vez un mapa de Marruecos que incluye a Melilla y Ceuta*, El Faro de Melilla, 19 VIII 2023, [online] <https://elfarodemelilla.es/otra-vez-un-mapa-de-marruecos-que-incluye-a-melilla-y-ceuta/>.
- Peñalosa G., *Afines a Aberchán se vieron con agentes de Rabat antes del fraude*, „El Mundo” 2023, 24 V.
- Re-election of Brahim Ghali as Secretary General of the Polisario Front*, Sahara Press Service, 20 I 2023, [online] <https://www.spsrasd.info/news/en/articles/2023/01/20/43745.html>.
- Representación del Frente Polisario para España, [online] <https://frentepolisario.es>.
- Roussellier J., *A Role for Russia in the Western Sahara?*, Carnegie Endowment for International Peace, 5 VI 2018, [online] <https://carnegieendowment.org/sada/76532>.
- SADR Recognitions*, Centro de Estudios do Sahara Occidental da USC, [online] https://www.usc.es/en/institutos/ceso/RASD_Reconocimientos.html.
- Sahrawi Refugees in Tindouf, Algeria: Total In-Camp Population. Official Report*, UNHCR, III 2018, Centro de Estudios do Sahara Occidental da USC, [online] https://www.usc.gal/export9/sites/webinstitucional/gl/institutos/ceso/descargas/UNHCR_Tindouf-Total-In-Camp-Population_March-2018.pdf.
- Sajduk B., *Tradycyjne metody analizy polityki zagranicznej*, [w:] *Podmiotowość geopolityczna. Studia nad polską polityką zagraniczną*, red. K. Szczerski, Warszawa 2009.
- Schwikowski M., Flotat-Talon H., *New African Consulates Cause Trouble for Western Sahara*, DW, 31 III 2020, [online] <https://www.dw.com/en/new-african-consulates-cause-trouble-for-western-sahara/a-52967857>.
- Stenner D., *Globalizing Morocco. Transnational Activism and the Postcolonial State*, Stanford, California 2019.
- Szeptycki A., *Algeria: wrota do Afryki*, [w:] *Kuba i Afryka. Sojusz dla rewolucji*, red. M.F. Gawrycki, W. Lizak, Warszawa 2006.
- Thieux L., *Algerian Foreign Policy towards Western Sahara*, [w:] *Global, Regional and Local Dimensions of Western Sahara's Protracted Decolonization. When a Conflict Gets Old*, red. R. Ojeda-García, I. Fernández-Molina, V. Vegailla, New York 2017.
- The United Nations and Decolonization. Non-Self-Governing Territories*, United Nations, 4 VIII 2023 (updated), [online] <https://www.un.org/dppa/decolonization/en/nsgt>.
- Wilson A., *Democratising Elections without Parties. Reflections on the Case of the Sahrawi Arab Democratic Republic*, „The Journal of North African Studies” 2010, vol. 15, no. 4, <https://doi.org/10.1080/13629380903424380>.
- Wywiad z ambasadorem Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej w Algierii oraz członkiem Krajowego Sekretariatu Frontu POLISARIO Abdelkaderem Taleb Omarem*, Algier, V 2023.
- Wywiad z dr. Saïdem Ayachi, przewodniczącym Algierskiego Narodowego Komitetu Solidarności z narodem Saharawi (Le Comité national algérien de solidarité avec le peuple sahraoui)*, Algier, V 2023.
- Wywiad z Hamdi Buehą, sekretarzem generalnym Ministerstwa Spraw Zagranicznych SARD oraz Mohamedem Hammadim z Departamentu Europy i Świata Arabskiego MSZ SARD, obóz Rabouni, Algieria*, V 2016.

Wywiad z prof. *Smailem Debechem*, Université d'Alger 3, Algier, V 2023.

Zięba R., *Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa*, [w:] *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. R. Zięba, Toruń 2005.

Zunes S., *Biden's Dangerous Refusal to Reverse Trump's Western Sahara Policy*, Foreign Policy in Focus, 21 I 2022, [online] <https://fpif.org/bidens-dangerous-refusal-to-reverse-trumps-western-sahara-policy/>.

Joanna MORMUL – doktor, adiunktka w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, sekretarz Jagiellońskiego Centrum Badań Afrykanistycznych oraz Polskiego Towarzystwa Afrykanistycznego. Jej zainteresowania badawcze oscylują wokół zagadnień państw upadłych/dysfunkcyjnych, transformacji społeczno-politycznych w społeczeństwach pokonfliktowych, państw *de facto* nieuznawanych, separatyzmów regionalnych oraz rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, szczególnie w państwach Afryki Luzofońskiej, Maghrebu i Rogu Afryki.